

Tóth G. Péter

Esemény, biográfia, nyilvánosság

Egy 17. századi természetfeletti jelenség kortárs recepciója és a Báthory-klán biográfiájának összefüggései

Az „igazság odaát van” lehetne az ismert tévésorozatból, az *X-aktákból* kölcsönzött mottónk az alábbi esemény-elbeszéléshez. Történt ugyanis, hogy 1605 tavaszán a Szabolcs megyei Apagy [A] és az attól nem messze fekvő Nagykálló [B] falvak által körbehatárolt területen (1. ábra)* többen is „csuda dolog” és borzalmas hangrobbanást véltek észlelni szikrázó napsütésben és szélcsendes időjárású viszonyok közepette. A szemtanúk leírásait ugyan nem ismerjük, de az őket idéző vagy a velük kapcsolatban álló kortárs krónikások beszámolóí alapján fogalmat alkothatunk e csodálatos égi tűneményről. Előjáróban persze érdemes leszögeznünk, hogy az alcímben választott természetfeletti jelenség meghatározást, melyben egy „ismeretlen repülő tárgy” és annak következményeként egy nagy kiterjedésű tűzvész értelmezését foglaltuk mai szóhasználattal keretbe, a kortársak által a „csuda”/„csoda” (*miracula*) fogalommal került a köztudatba. Ez utóbbi jelentése a vallásos élmény és a transzcendenssel való kommunikáció egyik módozatán túl ekkor már valóban leírhatta egy természeti jelenségnek a kortársak által értelmezhetetlen „természetfeletti” minőségét.

Magát az eseményt három kortárs szerző is megörökítette. Így a Kassa és Nagyvárád között munkája miatt „ingázó” református lelkész, Alvinczi Péter; az Erdőbényén, majd Sárospatakon élő, ugyancsak református Szepesi Laczkó Máté; valamint a Felvidéken és a Dunántúlon működő jezsuita misszionárius, Vásárhelyi Gergely. Mindhárman tollukra tűzték a történetet, és ezzel új minőséget adtak – külön-külön és eltérő végeredménnyel – az eseménynek.

Három szerzőnk három történetét abból a szempontból vizsgáljuk, hogy bár mindegyik a racionalitáson túli, a „természetfeletti világot” vélte megismerni (és talán ezért nem voltak e történetek mindig „méltóak” a történészek figyelmére), mégis olyan „szövegvalóságnak” tekintjük őket, ahol a hiedelmek „textusban való reprezentálása” és a „narratív sémák” segítségével történt felépítése – véleményem szerint – „történelmi fordulatot” hozott. Itt persze némi iróniával tekintünk a „történelmi fordulat” kifejezésre, de mégis azt próbálom vele hangsúlyozni, hogy gyakran épp a hiedelmek lesznek/lehetnek politikai, társadalmi folyamatok megfordítói. A folklorista Keszeg Vilmos *Homo narrans* című könyvének egyik gondolatát idézve, melyben a hiedelem-elbeszéléseket „egy nehezen

* A szövegben a szögletes zárójelben szereplő betűk és számok a mellékelt térképeken szereplő helynevekre utalnak. [A szerző.]

megtapasztható világ” létezővé és felidézhetővé tevő eszközének tekintette, és amelyeket újabb és újabb események „szervezőinek”, „irányítóinak” tartott, előjáróban megállapíthatjuk, hogy a hiedelmeknek erős „relevanciájuk, legitimitásuk, hatalmuk van abban a társadalmi térben, amely fenntartja őket”.¹

Kérdésünk tehát elsősorban az, hogy egy természeti (természetfeletti) jelenség kortárs észlelete mint esemény milyen szövegtípusokat szervez egységbe, és ez a szöveg hogyan szervez teret maga köré. A szem- és fültanúságon alapuló események elbeszélései mint hírek hogyan és milyen szövegfelhőbe ágyazódnak, milyen elvek mentén szelektálódnak, és hogyan illeszkednek a hírek elbeszélését megteremtő szerzőik biográfiájához? Hogyan működik egy általunk választott esemény elbeszélései kapcsán a nyilvánosság, milyen módon használódnak fel ezek a szövegek a saját és a csoportérdekek megjelenítésére? Végül, ha ezt feltérképezve a „narratívum társadalmi térben való szétszórásáról”² beszélünk, az általunk ismert források hol helyezhetők el ebben az expanzív hálóban. Ez utóbbi kérdést kifordítva pedig megpróbálunk rávilágítani az észleletek hiányaira és a történeti források szelekciója miatt keletkező hézagokra is.

AZ ESEMÉNY

Elsőként célszerűnek látszik feltérképezni azt a társadalmi és fizikai teret, amit az általunk választott esemény és az erről tudósító elbeszélések rajzolnak meg (1. ábra).

A bevezetőben említett különleges égi tűneményünk első regisztrált híradását az Erdőbényén szolgálatot teljesítő református lelkész, Szepsi Laczkó Máté készítette, aki az eseményről valószínűleg akkor értesült, amikor még [C] Olaszliszkan teljesített szolgálatot. Az apagyai helyszíntől [A] mintegy 70 kilométerre lévő és az eseményeket csak mintegy 10–15 év időtávlatban rögzítő szerző leírását az alábbiak szerint olvashatjuk:

[1] „1605. Májusnak tizenhetedik napja tájában ilyen csuda dolog esik. Apádfalvánál [Apagy] az égből mint egy nagy hordó füst szállott alá, és az apádfalusi erdő meggyulott, a nagy nyers fák és a föld is füstölögve égett közel két hétig; ugyan ekkor az égből ágyulóvések és trombita szók hallattanak, nagy seregek láttattanak.”³

Az eset másik, ugyancsak Szepsi Laczkótól származó szövegvariánsát egy sárospataki kézirat őrizte meg. A vélhetően 1615-ben papírra vetett írás az ismeretlen repülő tárgytól származó káreseményt így adta közre:

¹ Keszeg 2002: 29–30.

² Keszeg 2002: 47.

³ Szepsi L. 1858: III. 64.

1. ábra

A szövegek keletkezési helyei és a bennük leírt események helyszínei

[2] „Anno 1605. Mense majo. Olyan csuda dolog esék Apatfalvánál: az égből mint egy nagy hordó füst szállott ala, kitül az ott való erdő, a nagy nyers fák, sőt még a föld is sokáig füstölögve égett, közel két hétig. Ugyanakkor az égben álgulövések, trombitaszók hallattanak, nagy seregek láttattanak.”⁴

Mindkét szövegvariánsnál sejtethető, hogy a leírás alapját olyan elbeszélések teremtették meg, melyek vélhetően tér- és időkoordinátáik mentén közelebb voltak az esemény helyszínéhez. Bár csak részben ismerjük az esemény autentikus szem- és fültanúit (a leírások csak Báthory István országbíró udvari embere, Kis Farkas nevét említik), biztosak lehetünk afelől, hogy a kortársak sokféle elbeszélést fűztek az általuk megtapasztalt jelenséghez. A történeti források sajátossága, hogy ezekből csak kevés maradt fenn az utókornak, így az esemény köré szövődő elbeszéléshálóból csak foszlányok állhatnak a rendelkezésünkre.

A tüneményt leíró erdőbényei és sárospataki kéziratok hasonlósága a szerzői azonosságból fakadt. Ám ugyanekkor mások és másutt is láthatták a jelenséget. Alvinczi Péter épp [D] Diósgyőrben tartózkodott, amikor Kassa és Nagyvárád között átutazóban az apagyihoz hasonló égi tünemény [B] szemtanúival beszélt. A repülő, égő, nyers gerendák motívuma az ő elbeszélésében is feltűnik, bár az esemény napja (véltetően az ó- és az új naptár eltérő számításai szerint) a korábbiaktól eltér. Alvinczi Nagyvárádon (esetleg Kassán) készült történeti följegyzéseiben (1598–1622) ekként olvashatunk erről:

⁴ Toldy 1857: 70; Réthly 1962: 121.

[3] „Április. Ezen hónap 8-án Diósgyőr felett egy égő gerendához hasonló valami láttatott az égen, ahogy nagy hangosan röpült, s amikor szétesett, ágyudőrejhez hasonló nagy durranást hallatott, melynek hangja 5 magyar mérföldnyi körben hallható volt. Básta ugyanezen a napon hagyta el Eperjest.”⁵

Ugyanebben a kéziratban azonban Alvinczi az apagi eset észleletét is közli:

[4] „A hónap [május] első napján Kálló közelében a levegő-égből nagy zengés, láрма és ágyúdörgés hallatszott, mint amikor két sereg egymásnak ront. Kis idő múlva tűz bocsátkozott le és Apagy mellett az erdő egy részét elhamvasztotta.”⁶

Az utolsó, időben legkésőbb lejegyzett történetünket a jezsuita Vásárhelyi Gergely nagyszabású munkájában olvashatjuk. A fenti szövegektől eltérően – melyek csak kéziratban hagyományozódtak és szűk olvasóközönséghez jutottak el – Vásárhelyi története már 1623-ban nyomtatásban is megjelent Kassán. Vagyis jóval szélesebb teret kapott az elbeszélés, így az előbbieknél jóval nagyobb expanzív hálóbba feszült ki a történet. Magát az eseményt Vásárhelyi minden bizonnyal [C] Olaszliszván hallotta, amikor 1604 és 1605 között a katolikus plébániát Bezerédi Pál paptársával vezette. Vásárhelyi azonban ezen égi tüeményt már országos hírként tálalta: „Nagy bizonyos vala hír vala egész Magyar Országba”. Bár hivatkozott az élő bizonyságok (vagyis a lejegyzéskor még életben lévő) szem- és fültanúk hitelére is, alapvetően mégis ebből a hírtengerből merített:

[5] „Még elő bizonyos az-is ki Ecsedi Batori Istuantol ki küldetetet volt, egy erdeje meg gyuladásánac mi volna az oka. Hogy meg látná, azonba ez köüetkezuén reá nagy hatlításokat hal, ugy mint táborjövételit, fák közé álván lát szörnyü dolgokat.”⁷

Hogy végül mit láttak vagy – jobban mondva – mit nem láttak, csak hallottak történeteink szerzői, azt részben az eltérő nézőpontoknak vagy a szerzők éppen aktuális eltérő térbeli pozíciójának tulajdoníthatjuk, illetve annak, hogy az esemény hírhálójában keletkezett sok-sok interpretatív történetből mit hallott meg a további interpretálásra vállalkozó szerző. Ezt akár vizuálisan is szemléltethetjük egy kortárs természettudományos munka ábrájával, ahol épp egy természetfeletti jelenség optikai pozícióját próbálják tudományos eszközökkel kiszámítani. Az égi tüemény eltérő nézőpontjait szemléltető ábra, melyet a 17. században élt természettudós, Johannes Zahn *Oculus Artificialis Teledioptricus* című művében láthatunk, nemcsak azért érdekes számunkra, mert a jelenségek eltérő térbeli észleleteit optikai törvényszerűségekkel magyarázza, hanem azért is, mert figuráival az észleletekről szóló elbeszélések társadalmi különbségeire is rávilágít (2. ábra). Más fog mondani egy tudós, aki tudatosan tekint a jelenségre; egy paraszt, aki csak

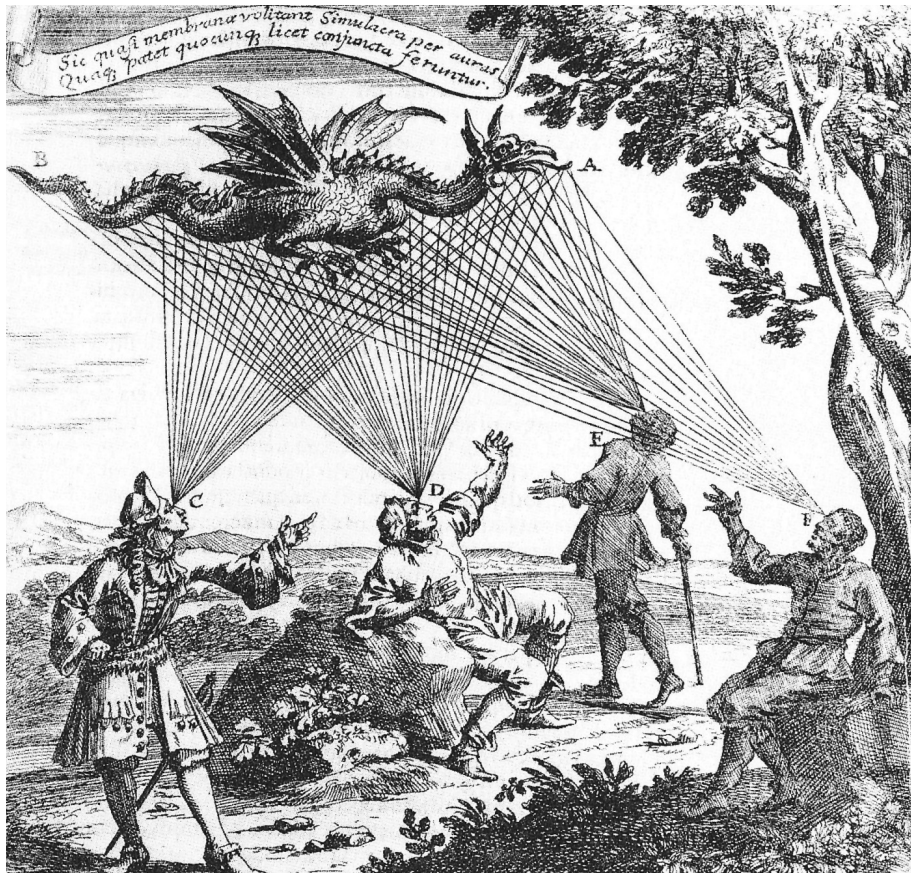
⁵ Benda 1956: 14.

⁶ Benda 1956: 14.

⁷ Vásárhelyi 1623: 366.

2. ábra

Johannes Zahn Oculus Artificialis Teledioptricus című 17. századi művének metszete az eltérő észlelésről

felkapta a fejét, és nagyon megijedt; egy vándor, aki már nagyon várta a csodát; és egy öregember, akivel már sok minden megtörtént, de semmin sem csodálkozik.⁸

Épp így vagyunk az apagi eseményt elbeszélő szerzőinkkel is. Mindenki máshonnan érkezett, mást látott vagy hallott, és mindegyiküknek más volt a szándéka, amikor a történet továbbadására vállalkozott. Am mielőtt rátérnénk három szerzőnk három eltérő életútjának megismerésére, érdemes rákérdeznünk az esemény egyetlen élő tanúbizonyságára is. Ki volt valójában Báthory István országbíró követe, az esemény szeme és tudósítója? Alvinczi Péter szerint maga Báthory István is a helyszínre utazott, de az égő erdő közelébe és az események sűrűjébe már nem merészkedett. Az országbíró küldöttjének nevét Alvinczi

⁸ Zahn 1702: 210 [az ábra az internetes formátumban a 254. digitális felvételen látható].

nem közli, de annyit megemlít, hogy a „szolgát” az ördögök elragadták, ide-oda hurcolták, majd bántatlanul elbocsátották. „Ez aztán sok minden csodálatosat mesélt” – tette hozzá némi távolságtartással Alvinczi.⁹ Vásárhelyi Gergely ugyancsak nem ismerhette személyesen a túlvilági kalandot megélt szolgát, de annyit megemlített, hogy a közvélekedés „előbizonyysága” volt, vagyis a kortársak hiteles tanúnak tartották. Egyedül Szepsi Laczkó Máté nevezte nevén a szemtanút:

„A nagyságos Báthori István Kis Farkas nevü fő szolgáját elbocsátá látni az apádfalusi erdőre, és égve találta, és nagy csuda dolgokat látott és hallott. Egy ősz emberrel is beszélte, ki azt mondá Kis Farkasnak: a te uradnak alamisnaskodási kedvesek az Isten előtt, de menj el haza, és mond meg uradnak, hogy a mely titkos bűnben él, térjen meg, mert hamar időn meghal. Közvélekedés, hogy angyal volt.”¹⁰

Szepsi elbeszélése a *Sárospataki Krónikában* kissé egyszerűsödött, ott már nem került szóba Kis Farkas neve:

„Báthori István szolgáját küldötte meglátni, valóságos dolognak találta: sőt annakfelette nagy csuda dolgokat látott. Egy ősz emberrel is beszélvén, az mondotta néki: A te urad, ha meg nem tér az ő vétke cselekedetibül, meghal; közvélekedés volt fölele, hogy angyal volt.”¹¹

E szövegeken túl nem találni nyomát Kis Farkas személyének. Mint szolga, főszolga amolyan udvari familiáris lehetett, aki urának szemeként és füleként tudósított az eseményekről. A zónán belül keletkezett elbeszéléssel tehát nem rendelkezünk. Sőt, a „pillanat szükségletében fogant” tudósításokkal sem. Csak abban lehetünk biztosak, hogy voltak ilyenek.

A „zóna” és a „pillanat szükséglete” fogalmakat Szűcs Jenőtől idézem, aki a történeti elbeszéléseket az eseményekhez viszonyított távolságukkal rangsorolta. Szűcs a Dózsa György vezette parasztháború forrásait aszerint tartotta primer vagy szekunder értékűnek, hogy azok a „feszültség alapvető zónáin belül” vagy „kívül” keletkeztek. Az eseményekkel egyidejűleg írt magánleveleket, tudósításokat és követjelentéseket előbbre valónak tartotta a világi és egyházi kormányzatnak a „pillanat szükségletében” fogant rendeleteinél és hivatalos iratainál, mondván, azok a személyes tapasztalataik miatt több hitelességgel szóltak. A források távolsági rangsorában Szűcs szerint még ennél is kevesebb hitelt érdemeltek az események után esetleg hónapokkal, évekkel később keletkezett, „mozaik jellegű” jogi emlékek, tanúvallatások és oklevelek. A körkörös zónákba rendezhető forrásokat kívülről a kortárs résztvevők emlékirat jellegű „elbeszélő

⁹ Benda 1956: 14.

¹⁰ Szepsi L. 1858: III. 64.

¹¹ Toldy 1857: 70. Idézi még Réthly 1962: 121.

forrásai” alkották, illetve azok a külföldi szerzők, akik közvetlen értesülések alapján, szintén „elbeszélő” módban készítették el beszámolóikat az eseményről.¹²

Az elbeszélés térbeliesített struktúráival, illetve ezek performatív képleteivel a szemiotika, a narratológia, a történetírás és a folklorisztika egyaránt foglalkozott. Jurij M. Lotman például, aki döntően irodalmi szövegeket írt le modelljével, és az „eseményt” tekintette alapvető kategóriának, a szöveget általában térstruktúráként fogta fel. Az így értelmezett „tér” szerinte a szöveg szemantikai jegyek által meghatározott egysége; miközben a szöveg maga is jellegzetes szemantikai-térbeli tagolódás.¹³ Roman Jakobson szerint – aki különválasztotta az elbeszélte eseményt (*histoire*) a beszédaktustól (*discours*) – minden narrációnak csak egy adott helyzeten belül lehet szándéka, mivel az emberek közötti térben keletkezik. A szöveg megszerkesztése egy narratív program által ezt a szándékot szolgálja. Az elbeszélés mint aktus ennek a helyzetnek az interpretálása, térbeliesítése. A helyzetről és az elbeszélések térbeli jellegéről lemondva nem kevesebbet, mint az értelmezés keretét veszíthetjük el.¹⁴

Az „elemi narratívstruktúra” vizsgálata a narratológiai kutatások kitüntetett tárgya volt, ahol az „elbeszélő” és az „elbeszélés” (*narration, narrative, Erzählung*) került a középpontba. Az esemény, elbeszélés, történet, emlékezet fogalmakkal operáló performatív képletek megpróbálták leírni azt a térbeli formát és azt a folyamatot, ahogy az elbeszélések köré *ad hoc* szerveződő csoportok az általuk elmondott szövegeket létrehozzák, a meglévőket felhasználják és újraalkotják, vagyis történeteket (*histoire, story, Geschichte*) mondanak. A narratológia, lett légyen a történetírásba vagy a folklorisztikába beágyazva, elsősorban nem struktúrákat vizsgált, hanem folyamatokat, összetett eseménysorokat, párhuzamos eseményeket, illetve egymást fedő, keresztező akciókat.¹⁵

A szemantikai pragmatika vizsgálta és vizsgálhatja a szövegtermelés és szöveghasználat módját és az esemény, cselekvés, viselkedés kontextusát, melynek egy-egy változata például a beszéd etnográfija lehet a folklorisztikában, vagy a diskurzív hálók sűrű leírásai az antropológiában és a mikrohistóriai elemzésekben. A beszéd etnográfijának módszerét részletesen kidolgozó Dell Hymes például azzal számolt, hogy a „beszéd” társadalmi térben, emberek között (megfontolt szándékkal, megválasztott stratégia mentén) történik. Az esemény mint elbeszélés időben terjed ki és ágazik szét több személy hozzájárulása által; illetve ennek az elbeszélésnek mint eseménynek motivációja és következménye van. Ennek jelentését pedig közösségre elfogadott normák segítik értelmezni. Hymes ezt határozta meg a beszélőközösség fogalmával.¹⁶

Ha szerzőinket, Alvinczi Pétert, Szepsi Laczkó Mátét és Vásárhelyi Gergelyt az eseményről szóló elbeszélésháló egy-egy felhasználójának tekintjük,

¹² Szűcs 1984: 610–611.

¹³ Ismerteti Orosz 2002: 139.

¹⁴ Keszeg 2002: 17–18.

¹⁵ Erről bővebben: Gyáni 2000; 2002; 2003.

¹⁶ Hymes 1988: 108–114. Idézi még Tóth G. 2002: 9–32.

akik nemcsak hallották, de arra nézve is késztetést éreztek, hogy továbbadják, újraalkossák az apagy eseményről szóló történetet, akkor rajtuk keresztül tetten érhetjük azokat a szándékokat is, melyek hatással bírtak a kortárs nyilvánosságra. Az általuk elmondott (leírt) történeteket ezért most úgy vizsgáljuk, mintha azok a kortárs szándékok beszédaktusai lennének.

AZ ELBESZÉLÉS HÁLÓJA

Ahhoz, hogy kellően helyzetbe hozzuk és beágyazzuk magunkat a három szerző három elbeszélésébe, érdemes az általuk elmondott történeteket – függetlenül attól, hogy egyszer már idéztük őket – újra elővennünk és immár nem az esemény, hanem az elbeszélés tér- és időbeli helyzetei szerint megvizsgálunk. Talán már első olvasásra is észrevehető, hogy míg a két református szerzőnk, Szepsi Laczkó és Alvinczi az észleletek időrendjét tartotta vezérfonalnak – művük szerkesztési elveként az időrendet választották –, addig Vásárhelyi egy tértől és időtől független, az események teológiai-morális összefüggéseit kereső elbeszélői láncolatot hozott létre.

Szepsi Laczkó és Alvinczi az általuk „emlékezetre méltó” dolgokat olyan kronológiai rendbe állította, ahol az események lazán kapcsolódnak össze, ám mégis van köztük ok-okozati összefüggés. Történeteik szillogisztikusan összefüggő füzért alkotnak. A krónikaírás szabályainak megfelelően olyan narratív sémát követtek, ahol a „történeti” események, a személyes tapasztalatok, valamint a szem-, illetve fültanúságon alapuló megfigyelések a szerzők elbeszélői pozícióját kijelölve sorolódtak egymás mögé. A krónika sajátossága, hogy ismerjük a szerző időbeli koordinátáit a történetek időkoordinátáihoz viszonyítva. A tengelyt maga a szerző alkotja meg azzal, hogy a szöveget a naptári dátumok alapján rangsorolja. Az időrend ezáltal elbeszélői összefüggéseket teremt, és esetünkben kapcsolati (szillogisztikus) jelentéseket hoz létre a társadalomban megfigyelt események és a természeti jelenségek tapasztalati tényei között. A településneveket, amelyek esernyőként feszítik ki a szöveg térbeli hálóját az alábbi térképeken számmal jelöltem. Szepsi Laczkó krónikájában (3. ábra) az általunk kiválasztott textus előtt és után az alábbi bejegyzéseket olvashatjuk:

„1605. Májusnak tizenhetedik napja tájában ilyen csuda dolog esik. [1] Apádfalvánál [Apagy] az égből mint egy nagy hordó füst szállott alá, és az apádfalusi erdő meggyulott, a nagy nyers fák és a föld is füstölögve égett közel két hétig; ugyan ekkor az égből ágyulóvések és trombita szók hallattanak, nagy seregek láttattanak. A nagyságos Báthori István [országbíró – T.G.P.] Kis Farkas nevű fő szolgáját elbocsátá látni az apádfalusi erdőre, és égve találta, és nagy csuda dolgokat látott és hallott. Egy ősz emberrel is beszélt, ki azt mondá Kis Farkasnak: a te uradnak alamisnaskodási kedvesek az Isten előtt, de menj el haza, és mond meg uradnak, hogy

a mely titkos bűnben él, térjen meg, mert hamar időn meghal. Közvélekedés, hogy angyal volt.”¹⁷

„A reliquiákat testamentumában átok alatt az [2] ecclesiának hagyá, hogy deákokat promoveáljanak, rabokat szabadítsanak és szegényeket tápláljanak; de Forgács Zsigmond és Dóczi András violálák a testamentomot.”¹⁸

„1605. 25 julii kilencz és tiz óra között estve a tekintetes és nemzetes Nyír-Báthori István [3] Ecsedben meghala. Ötszáz esztendőnél több ideig durált ez familia. Az ősz embernek izeneti így beteljesedék. Ez Báthori Istvánt az Isten sokféle ajándékival látogatta volt. Az igaz religionak articulusait fundamentum szerént jó tudta, bibliothecában igen gyönyörködött, költségével esztendőnként a religio propagálására és oltalmazására sokakat promoveált.”¹⁹

„Hatalmat, becületet és nervust is a mellé Isten neki elegendőt adott. Országot, nemzetséget, mindenek fölött pedig az ecclesiát és igaz keresztyénséget igen szerette, és egy szóval: fuit acerrimus fidei et libertatis patriae defensor. Kiért sokan hazánkban gonosz akarói noha csak veszteg ült a keresztesi harcz²⁰ után várában, igen tartottanak tőle, és sem hazánk ellen, sem az ecclesia ellen sokáig derekasan az ő vírusokat nem merték nyilván kifakasztani; amikor pedig Jakab János által kiönték is, az ő hasznos tanácsából orvosoltaték meg a felséges Bocskai István fejedelmünk által.”²¹

„1605. 9 octobris Báthori István eltemettetik a [4] Báthori-templomban. Báthori Gáborra száll Ecsed vára. A fejedelem Bocskai István is ott lőn a temetségen, kijöven Erdélyből minden hadaival.”²²

Ugyanez a gondolat a *Sárospataki Krónikában*:

„Ezen esztendőben bizonynyal meg is hala Báthori István. Ez az igaz vallást fundamentom szerint tudta, bibliothekában igen gyönyörködött, vallásunknak terjesztésében s oltalmazásában költségével sokat használt, egy szóval fidei et libertatis patriae defensor volt.”²³

¹⁷ Szepsi L. 1858: III. 64.

¹⁸ Szepsi L. 1858: III. 64.

¹⁹ Szepsi L. 1858: III. 64.

²⁰ A mezőkeresztesi csata 1596. október 26-án a török elleni hosszú háború (1591–1606) egyik legnagyobb összecsapása volt. Fontosságát azonban nem elsősorban ennek, hanem az utókor által ráaggatott szimbolikus jelentések egész sorának köszönheti. Ezek szerint Mezőkeresztesnél nem egyszerűen két hadsereg, hanem két nagyhatalom, két politikai rendszer, két kultúra, két vallás, egyszóval két világ, a Kelet és a Nyugat, a pogányok ördögi és a keresztyének angyali serege csapott össze. A küzdelem nem mindennapi jellegét hangsúlyozza, hogy a csatamezőn megjelent három állam egy-egy meghatározó reprezentánsa is. Az összecsapásban az Oszmán Birodalmat III. Mehmed szultán, az Erdélyi Fejedelemséget Báthory Zsigmond, a Magyar Királyságot és a Német-római Szent Birodalmat Habsburg Miksa főherceg képviselte.

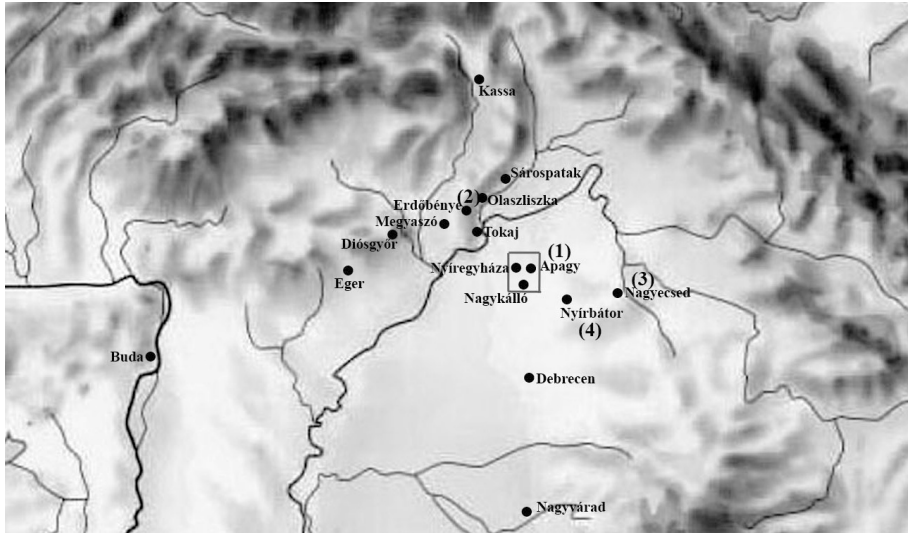
²¹ Szepsi L. 1858: III. 64.

²² Szepsi L. 1858: III. 64.

²³ Toldy 1857: 70; Réthly 1962: 121.

3. ábra

Szepsi Laczkó Máté krónikájának az eseménnyel kapcsolatban említett helyei

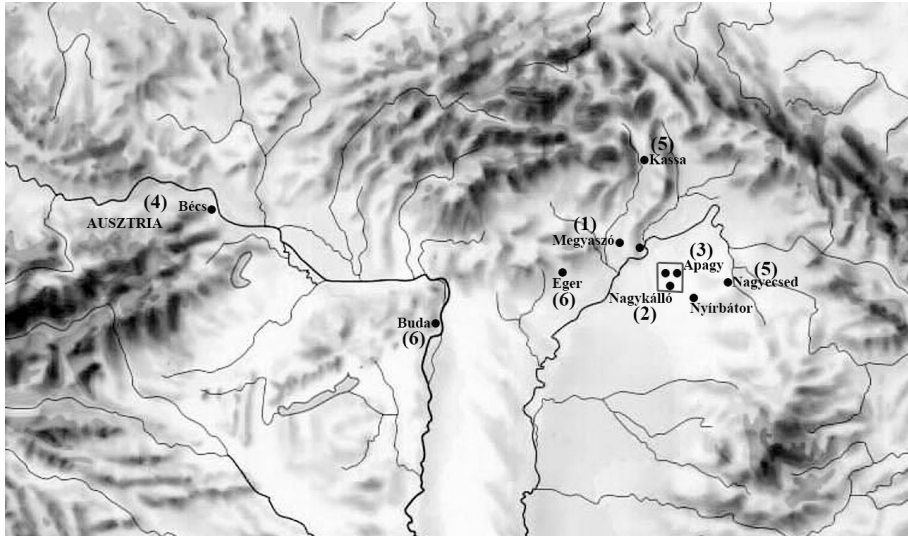

Az apagyai történetet keretező eseményfüzért Szepsi Laczkó azzal zárta, hogy Bocskai átkelt a Tiszán és Felső-Magyarországot hódoltatta. Végül a Pest melletti Rákosmezőn a nagyvezér a bizánci császár koronájával és a szerb korona átadásával november 12-én szimbolikusan is magyar királlyá koronázta. Tudjuk persze, hogy Bocskai királysága inkább volt a törökök által támogatott vazallus állam, mint a királyi koronával legitimált független királyság. A kortárs politikatörténet kutatója, Pálffy Géza szerint az oszmán hadvezetés Bocskai megkoronázásával a Szulejmán szultán és elődei által kialakított hatalmi gyakorlatot követte. Az volt a cél, hogy a hódítások fő csapásvonalától távolabb eső, periférikus területek legjelentősebb birtokosait igyekeztek vazallusként megnyerni és magukhoz kötni. A korszak majd minden jelentős magyar főura és politikusa kapott olyan levelet az oszmán vezérkartól, melyben hasonló magas ranggal kecsegtették őket, mint a hatalomba ültetett Bocskait. Ezek az ajánlatok többségében valóban a politikai megosztás céljából és a megtévesztés taktikájával születettek. Beszédes tény, hogy az apagyai történetben szereplő ecsedi Báthory István országbírónak például egy ízben a cseh királyságot is odaígérték, miközben egy másik ajánlat szerint ő kapta volna meg az úgynevezett kassai vajdaságot, vagyis a Szatmártól Nagyszombatig terjedő országrészt. A Pálffy Géza által vizsgált levelezésből az is kiderült, hogy ugyanezt a területet Sinán pasa utasítására Haszán temesvári beglerbég az egeri hős fiának, Dobó Ferencnek is felajánlotta, ha Báthory nem állna kötélnek. A vazallusi státusz megszerzését azonban nem mindenki fogadta szívesen, többségük vonakodott elfogadni.²⁴

²⁴ Pálffy 2000: 49.

4. ábra

Alvinczi Péter beszámolójának az eseménnyel kapcsolatban említett helyei

Szepsi Laczkó története épp ezt a felemás hűséget volt hivatva elbeszélni. A történet kulcsa abban rejlik, hogy az országbíró feltétlen hívének számító Szepsi Laczkó támogatólag írta meg Báthory Istvánnak a török vazallusként regnáló Bocskai mellé pártolását.

Ugyanílyen szándékot foglalt keretbe Alvinczi Péter is, aki a „történeti maradványoknak” tekintett mini krónikájában az apagyai esetet a Báthory István politikája által meghatározott szövegkontextusba ágyazta. Ez a szöveg által is meghatározható „tér” immár jóval nagyobb lett, mint amekkorát Szepsi Laczkó saját történetének kijelölt (4. ábra). Alvinczi történetében a határok kitégultak, a lokális eseményháló helyett egy regionális színpadkép tárul elénk:

„[1605.] Május. Ebben a hónapban [1] Bedneszo [Megvaszó? – T.G.P.] faluban egy disznó olyan malacot fialt, amelyiknek a hátán két szárnya volt. Ugyanitt, nagyjából ugyanebbe az időben, egy tyúk több más között egy olyan csirkét költött ki, melynek 4 lába volt és húsos farka, mint az egérnek.

A hónap első napján [2] Kálló közelében a levegő-égből nagy zengés, lárma és ágyúdörgés hallatszott, mint amikor két sereg egymásnak ront. Kis idő múlva tűz bocsátkozott le és [3] Apagy mellett az erdő egy részét elhamvasztotta. Amikor Báthory István ennek megtekintésére odament volna, szolgálját az ördögök elragadták, ide-oda hurcolták, majd bántatlanul elbocsátották. Ez aztán sok minden csodálatosat mesélt.

Ebben a hónapban a tatárok és a hajdúk [4] Ausztria nagy részét tüzzel-vassal dúlták. Mintegy 4 ezer rabot is elhajtottak innen Nándorfejérvárra.

A hónap 14. napján [5] Báthory István gróf követe érkezett a Felséges Fejedelemhez, hozván a német császár levelét és pecsétjét, azzal, hogy visszaküldi azt a császárnak, mert többé nem ismeri el őt urának.

Ugyanebben a hónapban Betkes pasa kevesed magával Budáról [6] Egerbe igyekezett, de az ellenség hajdúi megölték. A mieink sajnálják, mert javára volt a magyar nemzetnek.”²⁵

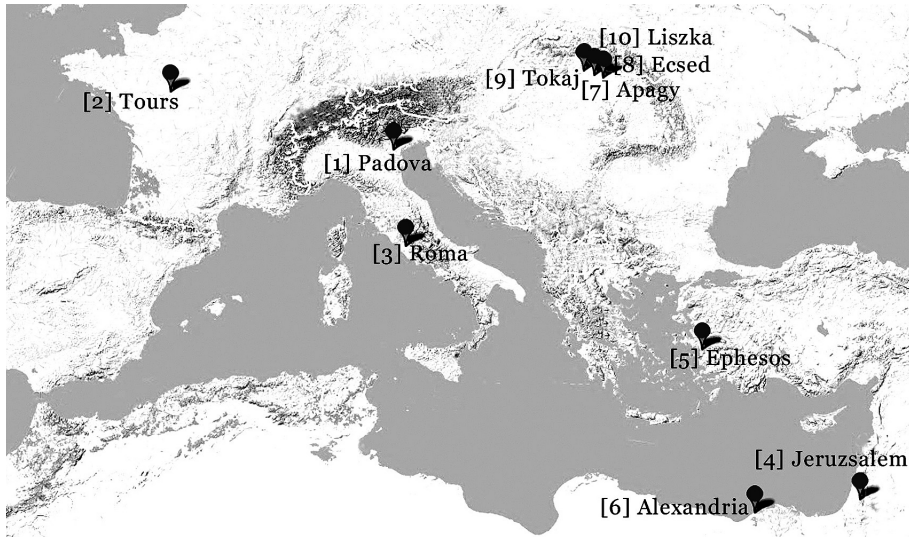
Harmadik elbeszélőnk még ennél is nagyobb teret hasít ki a történetnek (5. ábra). Ez abból adódik, hogy Vásárhelyi Gergely a fenti két szerzőtől eltérően más szerkesztési elvet választott. Vásárhelyi nem egy kronologikusan összeérő esetfűzerbe illesztette az apagy-i-ecsed-i történeteket, hanem a témát magasabb léptékbe ágyazva, a lokalitásból kiemelve, az esemény-antológiákból és a kor történetírói műfajának tekintett teátrumirodalomból ismert európai példákkal rokonította. Vásárhelyi szövege a dimenzióválasztással szinte fényévnnyi távolságra kerül a földhözragadtabb Szepsi Laczkó és Alvinczi történeteikhez képest. Vásárhelyi az apagy-i történetet a már említett példatárának azon fejezetébe illesztette, ahol az „élőknek imátságok holtaknak-is hasznos” exemplumok sorakoztak. A mártírológiából ismert példák mellett Vásárhelyi több olyan „historia”-szerű történetet idéz, ahol az élők által elkövetett bűnök és azt csak holtukban megbánó bűnösök a főszereplők. Említette például X. Benedek pápa esetét, aki holta után azért jelent meg a [1] páduai János püspöknek, hogy ennek kijelentse, csak az ima mentheti meg őt a Purgatóriumból és az örök kárhozattól. Másik példája Arnolf [2] tours-i apátról szól, aki egy ördögök által elragadott halott lelkét próbálta imával megmenteni. Cíálta a Szent János evangéliumában szereplő [5] ephesosbeli Stacteus történetét is, aki halottaiból támadt fel azért, hogy bűneit megbánja és nyugodt lélekkel halhasson meg újra. Végül megidézte [6] Alexandriai Makariosz esetét, aki a pusztában járva egy koponyát talált. A koponya pedig elmesélte neki, hogy korábban egy pogány ember volt, most pedig a Pokol mélyén él szoros őrizet és kínzások közepette. Állítása szerint nálánál mélyebben csak a zsidók vannak, majd alattuk azok a keresztények, akik megtagadták hitüket, és eretnekek lettek. Vásárhelyi ezen kellően negatív előjelű bevezetés után – valamint további [4] jeruzsálemi és [3] római példák elősorolását követően – tért rá Báthory István történetére, aki Vásárhelyi szerint református vallása és a császártól való elpártolása miatt lett méltó társa a Pokolban lakó pogányoknak és a hitüket megtagadó keresztényeknek:

„Nagy bizonyos vala hír vala egész Magyar Országba loua hatarul valo elragadása, ki nyiluan bezellette, hogy Pokolba vittetett volt, ot latot szantalan sok külömb külömb kinzasokat megismert barátinak-is és teuelgesre tanito egy hazi

²⁵ Benda Kálmán kommentárja szerint Bektás ekkor budai pasa volt, aki temesvári pasa korában fegyverrel segítette Székely Mózeszt Basta ellen. Bethlen vezetésével az erdélyi bujdosók is az ő pártfogása alá húzódtak. Benda 1956: 14.

5. ábra

Vásárhelyi Gergely leírásának az eseménnyel kapcsolatban említett helyei

rendeknek-is, Bocskai fejedelemségebe történt dolog lön ez. / Még elő bizonyság az-is ki [8] Ecsedi Batori Istuantol ki küldetetet volt, egy [7] erdeje meg gyuladásánac mi volna az oka. Hogy meg látná, azonban ez köuetkezuén reá nagy hatlításokat hal, ugy mint táborjövételit, fák közé álván lát szörnyü dolgokat, meg-is szolittyak, sokat közül meg-is ismert, kiváltképpen az megholt vrak közül kic jelen voltanac, el-is vittec velek [9] Tokaiba, Bathori Istuannac meg-is izentéc, hogy megtérne, mert röuid nap társaságokba vitetetnec bizonyos jelet mikor lenne meg jelentéc. / Báthori Istuan halala utan meny hagygalasok voltanac Ecsed varaba Bathori Gabor ideje varbeliec bizonságot teznec Praedicator Uraimat az Biblia oluasasa mellett ugy meg-hagyaltak hogy töbyszer exortismusra nem mentenec.”²⁶

Báthory kellően negatívra hangolt történetét Vásárhelyi még azzal toldotta meg, hogy a Bocskai hajdúí által elkövetett rémtetteket eleve bizonyítéknak tekintette a pokoli/végítéleti idők eljövételéhez, sőt ez utóbbit a maga személyes élményével is igazolni gondolta egy [10] Olaszliszkaán megesett történettel. Vásárhelyi itt jellemzően visszatért a magas léptékű európai szintérről a lokális színpadra. Oda, ahol korábban még Szepsi Laczkóval is volt módja találkozni és ahol inkább mozgott otthonosan, mint a csak az olvasmányjaiból ismert helyszíneken. Ez utolsó történetben elmesélte, hogy egy asszony azért halt szörnyet, mert életében a „pápiszák” ellen káromolt, ezért lelke sem nyugodhatott. Vásárhelyi öngazoló története azzal zárult, hogy a bűnös református nőt végül azért

²⁶ Vásárhelyi 1623: 366.

kellett neki katolikus módon eltemetnie, mert az asszony túlvilági békéje érdekében még maga a református rokonság is ezt követelte tőle.

Ahogy láthattuk, a három szerzőnk három elbeszélése eltérő térbeli dimenziót jelölt ki. Szepsi Laczkó a lokális, Alvinczi a regionális, míg Vásárhelyi a globális léptéket határozta meg szövege látómezejével. A térbeli eltérések mellett az is szembetűnő, hogy a három szerző három különböző narratív stratégiát dolgozott ki. Alvinczi Péter – az assmanni fogalommal leírható „hagyomány szakosodott képviselőjeként”²⁷ a történetírók inkább semleges nézőpontját választva – az ok-okozati összefüggéseket a kortárs krónikások által használt sémába ágyazta. Kitért az esemény *prodigium*-előjeleire (szárnyas malac, négy lábú csirke); leírta az esemény tapasztalati tényeit (égzengés, erdőtüz); megidézte a közzélekedéssel szájon forgó magyarázatokat (Kis Farkas túlvilági hírhozása); végül elmesélte az előjelekből szillogisztikusan következő eseményeket (tatárjárás és hajdúdulás Ausztriában, Báthory István országbíró pálfordulása Bocskai irányába).

Szepsi Laczkó ettől eltérően Báthory tetteinek minősítésére vállalkozott. Nála a szöveg egyben az érdekérvényesítés eszköze, melyben megvédte földesura döntéseit, mivel maga a szerző is anyagi javakhoz jutott. Báthory alapítványai gazdagították az erdőbényei református iskolát, parókiát. A mecénatúra Szepsi Laczkót utólag is Báthory lekötelezettjévé tette, amit ő még ebben a házi krónikában sem mulasztott el szóvá tenni. Az elbeszélés egyben a halott iránti tiszteletadás gesztusa, egy olyan íráson túlmutató tett, ami az emlékállítással és a kollektív emlékezés gyakorlatával mutat rokonságot. Szepsi Laczkó méltató szavait halotti búcsúztatóként is értelmezhetjük, melyben a szerző célja a halottnak az evilágból a túlvilágra való szocializálása. A halotti búcsúztató lényege az életút ismertetése a halál utáni életre való felkészítés közösségi eseményeként.²⁸ Nem véletlen a többszörös utalás a református egyházra, az eklézsiára és az iskolai alapítványokra, melyek mind a közösséget szolgálják. Szepsi Laczkó a kollektív emlékezet „kötelesség” részét teljesítette Báthory István felé.

Nem így Vásárhelyi Gergely elbeszélése, amely az eseményt szinte eszkatológiai magaslatokba röpítette, és pálfordulása miatt nyíltan támadta Báthory személyét. A jezsuita történetmesélő verbális ellensége lett mindannak, amit az egykori országbíró képviselt. Az ellenséges hangvételt indokolta, hogy Báthory és a jezsuiták közvetlen konfliktusára már életében sor került. A birtokain még az 1580-as években megjelenő jezsuitákat és missziós tevékenységüket nem nézte jó szemmel.²⁹ Az esemény és a következmények leírása (a Báthory halála utáni kísértetjárás) a nyilvánosság befolyásolásának eszköze volt. A történet kinyomtatása és az elbeszélés szélesebb körű terjedése Báthory személyét végleg lejáratta.

²⁷ Assmann 1999: 56.

²⁸ Keszeg 2002: 207.

²⁹ Balázs 1997: 8–10. Balázs Mihály adta ki azt a tanúságlevelet, amelyet 1598. augusztus 10-én a rekatolizált Daróczy Ferenc panaszára bocsátott ki az egri káptalan azzal kapcsolatban, hogy Báthory István nyíltan szembeszegült a jezsuiták Daróczytól támogatott visszatérítési tevékenységével.

Azzal, hogy az esemény és a kísértetjáró történet bekerült Vásárhelyi „rettenetes példái” közé, Báthory személyét a kortársak még inkább a nyelvükre vehették. Elbeszélése a Norbert Elias által oly képletesen leírt pletyka műfaji minősítésére vált alkalmassá.³⁰ A Báthoryakról kikerekedett és a jezsuiták által terjesztett későbbi negatív kép alapján joggal jelenthetjük ki, hogy Vásárhelyi elérte a célját. Amíg Szepsi Laczkó a kultuszépítés narratív stratégiáján dolgozott, Vásárhelyi e kultusz lerombolásában volt érdekelt.

ELBESZÉLÉS ÉS BIOGRÁFIA

Az elbeszélésekben megnyilvánuló szándékok mögött azonban ott van az elbeszélő személye is. Pontosabban az az életút, mely alapvetően határozza meg az elbeszélések terét és idejét. Ha a biográfiát Keszeg Vilmos szavaival „az egyént reprezentáló narratív szövegnek”³¹ definiáljuk, az apagyitörténet ezen biográfiáknak csak egy szegmense lehet. Három szerzőnk három különböző életutat járt be, míg eljutott mostani esetünk és történetünk metszéspontjához, saját és Báthory István országbíró életútjának kereszteződéséhez.

Szepsi Laczkó Máté 1605-ben, Báthory István halálakor körülbelül 29 éves, amikor pedig a róla szóló történetet papírra vetette, mintegy 40 esztendősen lehetett. Laczkó a Kassához közeli Szepsiben született 1576-ban, és Kassán halt meg 1633-ban. Életének nagyobb részét úgy élte le, hogy a térséget alig hagyta el. Iskoláit Szepsiben kezdte, majd Sárospatakon folytatta. Ezt követően Olaszliszván, később Kassán tanított. Itt éppúgy kapcsolatba kerülhetett a református Alvinczivel, mint a jezsuita Vásárhelyivel. Nagyobb kitérőt csak akkor tett, amikor 1608-ban Lórántffy Mihály ösztöndíjával Wittenbergbe ment tanulni. Két év múlva azonban hazatért és Erdőbényén tanított. Innen ment újra külföldi tanulmányútra a németországi Hanauba, és ide tért vissza immár lelkészként. Nem véletlen tehát, hogy Báthory kapcsán nagyon melegen emlékezett meg az erdőbényei alapítványról és az egyház felé tett gesztusokról. Erdőbényéről akkor mozdult tovább, amikor egyházi szolgálatra egykori mentora lányához, Lórántffy Zsuzsannához, Rákóczi György feleségéhez került.³² *Emlékezetre való dolgoknak rövid megjegyzései* címmel saját korának történeteit még Erdőbényén kezdte gyűjteni. Ezt a minden bizonnyal az oktatásban is használt történeti eseménytárt az 1520-as évekkel indította. 1604-ig bezárólag történeteit leginkább a krónikás és kalendáriumi irodalomból emelte át, személyes élményekkel majd csak ezután dolgozott. Az utolsó bejegyzéseket 1619-ben készítette.³³

Míg Szepsi Laczkó életútja térben közelebb állt és időben hosszabban érintkezett Báthory István életútjával és annak helyszíneivel, Alvinczi Péter

³⁰ Elias 2001.

³¹ Keszeg 2002: 209.

³² Mikó 1858: 3–7.

³³ Mikó 1858: 6–7.

e tekintetben messzebről érkezett. Talán ezzel is magyarázhatjuk a szövegben is érzékelhető távolságtartást. Alvinczi részben erdélyiként, részben alföldiként került Felső-Magyarországra. Nagyenyeden született 1570 körül. Tanulmányait szülőhelyén kezdte, majd Nagyváradon folytatta, ahol 1580–1583 között az akkor még református Pázmány Péter tanuló társa volt. 1583-ban külföldre ment és utazásai során Svájc, Itália, valamint Németország főbb tanintézteit látogatta meg. 1599-ben rövid időre hazatért, ám egy évvel később ismét útrakelt, ezúttal Heidelbergben tanult. Innen 1602-ben tért vissza. Lelkészsé avatására 1603-ban került sor Nagyváradon, ahol tanári széket is nyert. 1604-ben a bihari egyházmegye esperesévé és Nagyvárad lelkészévé nevezték ki. 1605 elején ő is Bocskai István feltétlen híve lett. A fejedelem meghívására a nagykereki lelkészi hivatalt foglalta el, de egy évvel később már a kassai lelkészi hivatalban találjuk. Itt végül megállapodott, és egészen 1634-ben bekövetkezett haláláig Kassán szolgálta a református egyházat. Alvinczi ezalatt fontos és kikerülhetetlen szereplőjévé vált a kortárs hitvitáknak. Hírneve a Pázmány Péterrel folytatott heves szóváltásának köszönhetően magasan szárnyalt. Miként Szepesi Laczkó, ő is különösen fontos szereplője lett a kortárs magas rangú személyek túlvilágra való utaztatásának. Alvinczi búcsúztatta el Bethlen Gábor első feleségét, Károlyi Zsuzsannát, aki a boszorkányrontástól való félelembe betegedett meg, majd halt bele. Az ördög- és boszorkánytörténeteknek, az égi jelekről szóló tudósításoknak is hitelt adó Alvinczi komolyan vette a transzcendenssel való kommunikáció társadalmi jelentőségét. A társadalom organikus egységében, a családban jelentkező szocializációs és társas kapcsolati zavarokra több prédikációjában is rámutatott, amit sajátos módon ördög-elbeszélésekkel illusztrált. Postilláiban a káromkodó gyermeket és boszorkányokhoz forduló vajúdo asszonyt, a parázna férjet „fekete emberek” büntették meg. A nevelő célzattal született elbeszélésekben a társadalmi normák megsértőit kipellengérezte, ám ezzel lelki szükségletté is tette az ördögöt.³⁴ Alvinczi részben vallásos fundamentalista meggyőződése miatt, részben a református prédikátoroknak adott törvényhatósági jogosítványaira hivatkozva például 1610. szeptember 13-án a nyilvános bűnök kipredikálása alkalmával fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a démoni erők elszabadulása miatt a város közönségének kötelessége a gonosz minden formájával szemben fellépnie. Arra buzdította a világi hatóságokat, hogy üldözzék a boszorkányságot és a varázslást, mint ami az Isten elleni vétkek közül a legnagyobb, és ne habozzanak kiirtani azok képviselőit.³⁵ Jellemző módon Alvinczi ott is ördögöt látott, ahol a *prodigia*-jelekből máskülönben az Isten üzenetét vélte kiolvasni.

Alvinczi méltó szellemi ellenfele volt harmadik szerzőnk, a jezsuita Vásárhelyi Gergely. Az eddig ismert adatok szerint Vásárhelyi 1561 körül született az akkor Székelyvásárhelyként ismert Marosvásárhelyen. Eredeti, Mészáros családnévét a jezsuita rendbe való belépésekor hagyta el. 1584-ben lett tagja a rendnek,

³⁴ Az erre utaló források: Alvinczi 1633: 211. Ezeket idézi még: Kemény 1910; Milecz 1865.

³⁵ Első közlés: Kemény 1910: 102. Utóbb még közli: Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989: 3.

amikor a lengyel trónon egy erdélyi fejedelem, Báthory István ült. Amikor az 1588-as medgyesi országgyűlésen határozat született a jezsuiták száműzéséről, Vásárhelyi előbb Lengyelországba, majd Moldvába menekült. A csángók között öt rendtársával együtt folytatott katolikus missziót, ennek keretében olykor sikeres ördögűző szertartásokkal is népszerűsítette a katolicizmust az ortodoxok között.³⁶ Csak Báthory Zsigmond jezsuita tanácsadója, Carillo atya hívásának engedve tért vissza Erdélybe, ahol a fejedelem gyóntatójaként rögvést a gyulafehérvári fejedelmi udvar egyik kiemelkedően fontos szereplőjévé vált. Két évvel később a hatalomban és a magánéletben is sokat hezitáló fejedelem – feltehetően azért, mert már túl sok magántitkot osztott meg gyóntatójával – a betegeskedő Vásárhelyit egy másik papra cserélte. Az ekkor a harmincas éveiben járó fiatal páter Székelyudvarhelyre költözött, ahol korábbi moldvai misszióstársai munkáját vette át a szerinte egyre nagyobb unitárius „eretnek” tengerben. Három éven át sikeresen misszionált Székelyföldön, és nem csak a korábban megszűnt katolikus plébániákat állíttatta helyre, hanem rendjének korábbi templomait is visszaszerezte, illetve új iskolákat alapított. Sikerei hozzájárultak ahhoz, hogy az 1595-ös országgyűlésen a jezsuitákat újra visszafogadták Erdélybe. 1596-ban Vásárhelyi Kolozsvárra érkezett tanítani. A 15 évesre nyúló hosszú háború mozgalmas eseményei azonban a századfordulón ismét a politikai közélet sűrűjébe lökték, amikor Vitéz Mihály havasalföldi vajda követeként Tordára ment, hogy az erdélyi rendeket meggyőzze arról, hogy megbízóját válasszák meg fejedelmüknek. Ezt követően Vásárhelyi az erdélyi közélet működésének mélypontját és a mindennapi élet legnagyobb krízisét jelentő 1603-as évben elhagyta Erdélyt, és a királyi Magyarországon húzta meg magát. 1603-ban már Vágsellyén szervezte a jezsuita kollégiumot, majd 1604 szeptemberében a Zemplén megyei Olaszliszván Bezerédi Pállal együtt vezette a katolikus parókiát. A Bocskai-felkelés kitörése, de még inkább a jezsuitákat könyörtelenül üldöző hajdúk megmozdulása miatt Leleszre menekült. Ugyanott szolgálta egyházát tehát, ahol a református Szepesi Laczkó Máté 1604/1605 táján majd két évig időzött. Vásárhelyi az apagyi természetfeletti égi jelenség, valamint a Báthory István országbíró körül kialakult hiedelmeket minden bizonnyal ekkor és itt hallhatta, ám ezeket majd csak mintegy húsz évvel később tette közzé saját korának rossz emlékeit és számos bibliai példát sűrítő művében. Zemplénből az alsólendvai jezsuita misszióba helyezték át, ahol új célokat keresve a török hódoltsági területen próbált meg téríteni. Világi papként és a pécsi préposti címet birtokolva dolgozott. Pécssett azonban a frissen bevezetett Gergely-naptár alkalmazása és hirdetése miatt konfliktusba keveredett a török hatóság vallási türelmét élvező unitáriusokkal. Mivel ezt a naptárt a pápa szorgalmazta, a protestánsok sok helyütt csak fáziskéséssel vették át.³⁷ 1612-ben a török hatóságok halálra ítélték Vásárhelyit, mert közönségi tevékenységét az adók meg nem fizettetése miatt meglehetősen károsnak

³⁶ Ezekből közöl: Benda 1989: 108–109.

³⁷ Erről bővebben Tóth G. 2008.

vélték. Szorongatott helyzetéből az éppen Pécsen időző, a török diplomáciában igen jártas Bethlen Gábor mentette ki, aki aztán Erdélybe való visszatérését is segítette. Ezt követően még mintegy tíz évig működött szülőföldjén. Bethlen Gábor uralomra jutásának első éveiben Kassa és Kolozsvár között ingázott, hogy utolsó nagy munkáját, életművének csúcspontját sajtó alá rendezze. A *Világ kezdetétől fogva iosagos es gonosz cselekedeteknek példáinak summáit* 1622–1623-ban nyomtatta ki Kassán és Kolozsvárott, ám megjelenését és könyvének sikerét már nem élte meg.³⁸ A Báthory István pálfordulását (Bocskai mellé pártolását) elítélő katolikus álláspont első nyomai tehát éppen Vásárhelyi munkájában lelhetőek fel, aki apokaliptikus víziókba ágyazva ismertette a történetet.

Immár térjünk azonban rá három szerzőnk közös főhősének, Báthory Istvánra az életrajzára is. Az országbíró, bár személye ismert volt a kortársak előtt, olyan híres nevet mégsem szerzett magának, mint királyi és fejedelmi rokonai. Ennek persze az is lehetett a magyarázata, hogy nem is élt olyan hírhedt életet, mint leszármazottjai és örökösei. Az azonban biztos, hogy biográfiája, de még inkább halálának körülményei hatottak ez utóbbi személyek rossz hírének kialakulására. A Báthory-klán hírhedtté váló tagjainak (Erzsébetnek és Gábornak) az életrajzában ugyanis helyenként feltűnnek az országbíró rejtélyes haláláról és a túlvilágról történő visszatéréséről szóló történetek. Ecsedi Báthory István 1555 körül született, és Ecsed várában 1605. július 25-én halt meg. Szülei – Báthory György és somlyói Drágffy Anna – a protestáns vallás buzgó védelmezői voltak, amely hitet fiúkba is átplántáltak. Báthory István a harmincas évei elején járt, amikor 1585-ben Rudolf király őt nevezte ki Szatmár, Szabolcs és Somogy vármegyék főispánjává és az ország harmadik főméltóságává, országbíróvá. 1593–1596 között a törökök ellen fegyverrel is harcolt, és protestáns buzgalma ellenére mindig megmaradt a Habsburg királyok hűségén, egészen addig, amíg élete végén Bocskai Istvánhoz át nem pártolt. Mivel gyermekei nem voltak, halálával kihalt a Báthoryak ecsedi ága, így minden vagyona a család somlyói ágára szállt át.

A protestáns főúr udvara sokáig az általa uralt országrész legjelentősebb szellemi központjának számított, személyét európai műveltségű humanisták és prédikátorok vették körül. Báthory mecénásként támogatta a Károli Gáspár által magyarra fordított *Vizsolyi Biblia* kiadását, és maga is igen művelt embernek számított: zsolttárokat szerzett és hittudományi vitákhoz szólott hozzá.³⁹ Szepsi mezőváros és református eklézsiájának németek általi feldúlását például zsolttárokban énekelte meg.⁴⁰ Szepsi Laczkó hűsége és a főúr iránti tisztelete innen is eredeztethető. 1603-ban enyhe gutaütés érte, melynek hatására rövidebb ideig még beszélni sem tudott: „Mert enreám véletlen és hertelen nagy nyavalyát, gutaütést, bocsátottál vala elannira, hogy sem szólhattam, sem írhattam, egy kevés ideig” – írta emlékirat jellegű művében. Túlvilágról való – halála után költött – visszatérésének sajátos ízt adott Báthory saját betegségéről alkotott véleménye:

³⁸ Vásárhelyi 1623.

³⁹ Toldy 1870: 50.

⁴⁰ Toldy 1870: 53–55.

„Cselekedjél, uram, ezután is nagy kegyelemmel velem, ki ezelőtt ötödik nyáron 18. augusti veteris calendarii az koporsóból hozál fel 1599. Sem az sérbe, sem pokolba sem eltemetésre jutnom nem hagyál, és ez mai napig, mikor ezt írom, hogy 1604. írom, nagy kegyesen megtartottál, és kezemben való más fájásomból is szépen orvosság nélkül meggyógyítottál.”⁴¹

Ahogy olvashatjuk, Báthory Istennek köszönte, hogy olyan hirtelen meggyógyult, mint amilyen hirtelen a betegségbe esett.⁴² A 48 éves férfi a betegség hatására végrendeletét is írásba foglalta. Az 1604-es országgyűlésre már ezzel az élménnyel és a halállal számot vetve ment el. Talán ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az apagyi eseményekben a túlvilági kapcsolattartás lehetőségét, Bocskai személyében pedig az isteni üzenet hírnökét vélte felismerni. Határozott politikai színéváltozása után, immár Bocskai István híveként és a protestánsok lelkes támaszaként ezen gondolatokat így fogalmazta meg az egyik zsolttárjában:

„Az pogányok megrettennek, az bálványozók, pápisták, eretnekek megrímölnék, és az érdemekbe bízók megbúsulnak, mert nincs akki az ő jó cselekedetekben megsegitse őket.”⁴³

A vallásos miszticizmusába merülő Báthoryt éppúgy foglalkoztatta az Istenkeresés és az Istentől érkező üzenetek látomásban való megragadása, mint a látomások ördögtől való jeleinek felismerése. A protestáns lelkiismereti kultúra részeseként törekedett saját életében az ördögöt és a gonoszt távol tartani, bár mindvégig küzdött annak kísértései ellen: „Ne uralkodjék én rajtam soha a pokolbéli ördög!”⁴⁴ A 19. században került elő az a töredékes kézirat, amelyben Báthory saját vallásos meggyőződését és az Istennek szánt üzeneteit lejegyezte.⁴⁵ A kéziratot először Toldy Ferenc ismertette. A mintegy ötvenöt, illetve hat és fél ív terjedelmű füzetek részben zsolttárok, részben pedig egy traktátus szövegét tartalmazzák; az utóbbi „az teljes Szentháromság-Istenségben való szent személyekről” megjegyzéssel címezve. Az 1599–1605 között készült zsolttárok Dávid énekei ihlették, ugyanakkor a szövegekbe Báthory szabadon szötte bele saját magát. Az egyes szám első személyben megszólaló énekek heti szinten közvetítették a szerző vallásos érzelmi rezdüléseit. A cél minden bizonnyal a későbbi nyomtatásban való megjelenés lehetett. A szerző saját hangja Toldy szerint a „vallásos ömlengéseken” és a „hittudományi meggyőzések” didaktikus közvetítésén túl a hétköznapi viszonylataiban is megszólalt. Toldy becslésének megfelelően a zsolttárok összefogó teljes füzet nagyjából százhetven ív terjedelmű

⁴¹ Toldy 1870: 58.

⁴² Toldy 1870: 56.

⁴³ Toldy 1870: 61.

⁴⁴ Toldy 1870: 72.

⁴⁵ Erdei – Keveházi 1984.

lehetett, ám a valószínűleg hetvenkét megszületett zsoldártóból a kézirat súlyos megrongálódása miatt csak huszonhárom maradt fenn.⁴⁶

E ránkmaradt feljegyzésekből derült ki, hogy Báthory még 1605-ben is azon hezitált, hogy Rudolf király híve maradjon-e, vagy Bocskai mellett tegyen politikai hitet. Végül „hosszas habozások után” az utóbbi mellett állt ki.⁴⁷ Tette mindezt a Báthory család korábbi Habsburg-pártisága ellenére. Valószínűleg protestáns vallásos meggyőződésének engedelmeskedett, hiszen a császár erőszakkal próbálta még a protestáns nemeseket is Belgioso fegyvereinek árnyékában meghajlítani:

„Mi nem Bocskai Istvánnak fejedelemségéért könyörgünk, uram, én te szent fölségednek; sem ez istentelen kemény nyakó hajdúkért; sem az mi jámborságunkért, sem hogy én Mózes próféta volnék, ki csak saruja kötelét sem ódhatná meg (noha ő is bűnös volt): Hanem az te nagy nevedért, uram, ne hadd anyaszentegyházadat, minket is, gyalázatra, halálra, prédára, útalatra jutnonk!”⁴⁸

A Bocskai-pártiság nyilvánosság előtt történő vállalása mint esemény alapvető fordulatot jelentett Báthory biográfiájában, ugyanakkor újabb teret nyitott az 1605 elején megesett égi jelenség és természeti katasztrófa kortárs értelmezésének. A katasztrófa esete és a politikai hittétel eseménye részben Báthory traktátusában és zsoldártörődékeiben is megjelenik. A Bocskaihoz való átpártolás súlyos lelki vívódásokat okozott a mélyen vallásos Báthoryban, aki egyszerre szeretett volna a császár híve maradni és vallásos meggyőződésének megfelelni. A vallási konfliktusoktól terhelt, puszkaporos közéletben, amikor a protestáns hajdúk hitük miatt nyíltan öldösték az embereket és fordítva, a katolikus uralkodó nyíltan üldözte a protestánsokat, Báthory hezitálása érthető volt. Ezt a belső konfliktust a zsoldárjaiban próbálta meg feloldani, amíg a róla szóló misztikus történetek kívülről nézve láttatták e választás súlyos dilemmáját.⁴⁹

A nyilvánosság előtt a református Szepesi Laczkó képviselte azt a nézetet, amely az esemény mögött az Isten üzenetét közvetítő „angyalt” vélte felbukanni. Alvinczi Péter mindebben az ördög közvetítői szerepét látta – ahogyan általában mindenben –, de a jelből ő is az isteni üzenetet olvasta ki. Az ellenkező véleményt a jezsuita Vásárhelyi Gergely képviselte, aki a Pokol kapuit vélte megnyílni és a Sátán (az Antikrisztus) eljövételét látta beteljesedni. Ugyanazon esemény, a csodás égi jel és az Apagy térségét elpusztító tűzvész története egyik olvasatban Báthory István nyilvános angyali üdvözlését, isteni kommunikációját,

⁴⁶ Toldy 1870: 50.

⁴⁷ Ezt példázza a Bocskaival folytatott levelezése is: Thaly 1874: 66–69, 107–108, 111; Balázs 1971: 43–51; Bocskai 1992. A dilemma nyilvános megjelenéséhez kapcsolódik két Bocskaihoz címzett prédikátori levél is: Vadász 2005: 159–161.

⁴⁸ Toldy 1870: 64–66.

⁴⁹ Toldy 1870: 64.

míg a másikban a pokoljárását jeleníthette meg. Báthory személyes vallomásában mindez így érhető tetten:

„Isteni jelenést mutattál, és intettél engemet álmomban is, kit én nem vöttem csak előmbe is! [...] Ezt azért írom ide, hogy álmomban volt az ideje, láttam ez szép álmot, kit isteni látásnak tartok, mert szentírásból áll.”⁵⁰

Ugyanebben a textusban az álomlátást követően, mintegy vezeklésképpen bűnei felsorolásába kezdett:

„Öttem s ittam, de bizony ízetlenül emésztettem meg. [...] Fertelmes bűnökkel megraktam testemet, és éktelen étellel gyönyörködtettem magamat. [...] Fáj immár nekem, ki szántalan sok bűnököt cselekedtem.”⁵¹

Érdekes Báthory saját szavait olvasnunk az isteni üzenetek jellegéről; ő az angyaloknak juttat nagyobb szerepet:

„Járjanak tábort, uram, az te szent angyalid körülöttem kik őrizzenek, vigasztaljanak, bátorítsanak, uram isten, te általad, mint felségedet az kerben.”⁵²

Báthory dilemmája, hogy melyik utat válassza és melyik uralkodót kövesse, a túlvilági üzenet nyilvános megbeszélésével és közhírré tételével lehetőséget kínált neki arra, hogy ezt a belső, lelki és külső, politikai konfliktust megoldja. Báthory döntése azonban halála után vált különösen érzékeny történetté, amit saját végrendelete, majd pedig az ecsedi vár későbbi sorsa nagyban befolyásolt. A hagyományos király-pártiságával szakítani nehezen tudó, betegséggel küszködő nagyrú az átpártolás következményeit hosszasan latolgatva tette le országbírói tisztjét, és állt át Bocskai pártjára. Mindezt talán annak tudatában is tette, hogy bár nem volt egyenesági örököse, udvarában nevelkedett Báthory Gábor, akire mérhetetlen vagyonát örökül hagyhatta. Arról a tényről, hogy az országbíró a fiatal Gábort illetően nagy terveket szövögethetett és személye révén új távlatok megnyílását láthatta a család politikai ambíciói előtt, végrendelete tanúskodik.⁵³

Az örökös nélkül kiháló ecsedi ág a somlyói ágon folytatódott, amit azonban a kortársak már az 1610-es évektől kezdve botrányoktól terhelt királydrámaként szemlélték, amelyben a főhősök biográfiáit a családon belüli vérfertőzés, az öncélú kegyetlenkedés, illetve a vallástól való elhajlás (boszorkányság) motívumai határoztak meg. A Báthory Anna és Gábor, valamint a Báthory Erzsébet személyéről kialakított kortárs vélemények több évszázadra muníciót szolgáltattak azon értelmezéshez, hogy miként lehet önsorsrontó módon elherdálni egy

⁵⁰ Toldy 1870: 72.

⁵¹ Toldy 1870: 72.

⁵² Toldy 1870: 86.

⁵³ Vadász 2002.

magasba jutó családtag, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király politikai és szellemi örökségét.

Ennek a tragikus végkifejletű királydrámának az előjelei voltak az apagyi eseménnyel összefüggő és az ecsedi várban Báthory halála után észlelt szellemjárások, legalábbis a kortárs vélekedés szerint. 2009. szeptember 19-én a *Nép-szabadság on-line* hírportál legolvasottabb híre a „Kádár János feltámadt” című írás volt.⁵⁴ A túlvilágról húsz év után visszatérő pártfőtitkár e napon újságírói kérdésekre válaszolt és reflektált a kortársak tapasztalati élményeire, a mostani politikai elit működésére és a bulvárhírektől színes nyilvánosság média-eseményeire. Valahogy ez történhetett 1620 és 1630 körül Báthory István országbíróval is, aki halála után vissza-visszajárt Ecseden kísértetni, hogy a kortársakat szembesítse hajdani utolsó döntésével, a Bocskai fejedelemhez való átállással, és az ezen cselekedete által elindított társadalompolitikai lavinával. Az akkori értelmezések szerint több tényező is indokoltá tette Báthory döntését: a háborús helyzet teremtette katasztrófák, a borzalmas éhínségek, a vallási türelmetlenségből fakadó súlyos lokális konfliktusok, illetve a hatalmi, politikai viszonyrendszer mindennapi életvilágokban visszatükröző kuszaságai.

Az ecsedi vár az 1567-es drinápolyi békekötéskor I. Habsburg Ferdinánd kezén maradt, ám ennek ellenére fontos határállomásnak számított a két szomszédos államalakulat között. Az 1570-es években – amikor a határok az egyre szilárdabb alapokat képező Erdélyi Fejedelemség és a csonka országrészeket birtokló Magyar Királyság között már kikristályosodtak, és amikor a törökök elleni végvárrendszer létrejött – Ecsedet Báthory István országbíró kapta birtokul a királytól. Báthory a mocsár közepén álló várat erődítménnyé fejlesztette és saját rezidenciáját is itt tartotta. Halála után a várat az ecsedi uradalommal együtt 1605-től fogadott fia, somlyói Báthory Gábor, a későbbi erdélyi fejedelem örökölte. A nagy kiterjedésű birtokhoz ekkorra már a váron kívül három város (Majtény, Gyarmat és részben Meggyes), valamint negyvenhat falu tartozott. Báthory Gábor meggyilkolását követően, még 1613 végén Ankreier Mihály kapitány közreműködésével a vár újra a császáriak kezére került és az uradalommal együtt 1619 októberéig a királyi kincstár tulajdonában maradt. Az Erdélyi Fejedelemség számára hadászatiilag fontos erődítményt végül 1619 októberében, erős expanzív katonapolitikának köszönhetően Bethlen Gábor hódította vissza. 1624-ben a Bethlennek kedvező békekötések értelmében a vár az uradalmával együtt a fejedelemhez került. Ecsed ekkori jelentőségét jól tükrözi az a tény, hogy az 1619-ben Pozsonyból általa elrabolt magyar királyi koronát Bethlen itt őriztette.⁵⁵ A továbbiakban a vár a Bethlen család birtokában maradt és majd

⁵⁴ <http://www.hirmatrix.hu> (Utolsó letöltés: 2009. szeptember 19.).

⁵⁵ A korona Mohácsot követően előbb Pozsonyba, onnan Bécsbe, majd Prágába került. A bécsi béke értelmében először 1606-ban merült fel, hogy azt Pozsonyba vigyék, de csak 1608-ban került erre sor, amikor II. Mátyás koronázása alkalmából visszahozták Prágából. Bethlen Gábor felkelése alatt, Pozsony hódoltatása és a koronázó dóm meglátogatása után – minden bizonnyal erős politikai szándékkal – a koronát előbb Zólyom várába, majd Kassára, Eperjesre, végül

csak az 1645. évi linzi békekötés egyik pontjaként szállt át az akkor fejedelmeket adó Rákóczi családra, melynek tagjai házasság révén is jogot formáltak Ecsedre.

Az ecsedi vár kísértetjárta helyként történő említése bizonyára helyi legendákon alapult és innen futott be – elsősorban a történetíróknak köszönhetően – hosszú távú és nemzetközileg is jegyzett karriert. 1611-ben, a Báthory Erzsébet elleni fiskális és büntetőperек országos hírverése után nem sokkal Závodszy György, a politikai ellenfél Thurzó György nádor titkára, a kortárs eseményeket rögzítő házi krónikába az alábbiakat jegyezte be:

„[...] , hogy 1607. esztendőben a' gonosz lélek Ecsed várába maga szemfényvesztéseit tette, az embereket kövekkel hajigálván, és az ételeket elcserélvén.”⁵⁶

A Biccscén keletkezett hiedelem-elbeszélés immár a Báthory Erzsébet elleni vádak megerősítését szolgálta. Závodszy a közzajon forgó híreket minden bizonnyal az éppen zajló büntetőperhez aktualizálta, melyben a Báthory családnak és persze elsősorban Báthory Erzsébetnek a király és a császár iránti lojalitását kérdőjelezte meg.

A katolikus (Báthory Zsigmond, Báthory Gábor) és a református (Bocskai István, Bethlen Gábor) erdélyi fejedelmeket egyaránt gyanakvással szemlélő erdélyi evangélikus szászok az 1620-as évek közepén hasonló lokális legendákat szóttek és terjesztettek. A Johannes Oltard nagyszebeni tanácsnok által vezetett házi krónika 1628 táján foglalt írásba egy 1613 körül észlelt ecsedi kísértetjárást, amelyet néhány nappal Báthory Gábor nagyváradi meggyilkolása után észleltek. Az esetet a szebeni krónikás hasonlóan ítélte meg, mint azokat, amelyeket az 1530-as évektől kezdve a kortárs nemzetközi észlelet-gyűjtemények irodalmi szinten közvetítettek. Oltard egy dán uralkodó 1534-es halálát állította párhuzamba az ecsedi eseményekkel, ahol ugyancsak vérző/véres jelek utaltak egy megtörtént büntényre.⁵⁷

Katolikus oldalról először Istvánffy Miklós történetíró támadta Báthory Istvánt a halála előtti pálfordulásáért:

„Így ez a férfiú, aki különben igen nemes és igen régi nemzetségből származott, kevéssel halála előtt a lázadókhöz csatlakozott. Gyakran hirdetett hűséget [t.i. a császárnak – T.G.P.] [É]letének ezt a tisztességes útját, temetéséig nem tudta megtartani!”⁵⁸

Istvánffy szerint e tettének „jutalma” volt, hogy „nem sokkal később ennek a jeles és régi családnak örököse gyermektelenül, ötvenöt éves korában

---

Ecsed várába szállították. Bethlen bár birtokolta a koronát, ez nem tette királlyá. 1622-ben azonban jó tárgyalási alapot jelentett neki a békekötéshez, melynek nyomán a korona végül újra Pozsonyba kerülhetett. Szilágyi 1875: 28.

⁵⁶ Závodszy 1735: 353–373.

⁵⁷ Idézi Trausch 1847: 275.

⁵⁸ Istvánffy 1962: 458–459.

meghalt”.⁵⁹ Istvánffy „pszichologizáló”, az életút végét sötétre árnyaló leírását a jezsuita történetírók még tovább variálták, aminek kapcsán Toldy Ferenc a 19. században epésen jegyezte meg: „De jó lesz ezekre is mindig emlékeznünk, valahányszor jezsuita történetírót használunk.”⁶⁰ A jezsuiták közül Vásárhelyi Gergely volt az első, aki az 1605/1606-ra keltezett ecsedi kísértethistóriákat nyilvánosságra hozta:

„Báthori Istuan halala utan meny hagygalasok voltanac Ecsed varaba Bathori Gabor ideje varbelic bizonságot tezneac Praedicator Uraimat az Biblia oluasasa mellett ugy meghagyaltak hogy többszer exortismusra nem mentenec.”⁶¹

A jezsuita író a túlvilági visszajárás-történetet eszközként használta fel a református prédikátorok kigúnyolására. A prédikátorok az ecsedi várat a démonok és halottak általi megszállástól ördögüzéssel próbálták megtisztítani, ám ez katolikus nézőpontból eleve kudarcnak és meddő vállalkozásnak bizonyult. Ecsed, a református erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor ekkori egyik fontos rezidenciája továbbra is nyitott kapuja maradt – legalábbis a jezsuiták szerint – a démoni világnak.

AZ ÉSZLELET-IRODALOM JELENTÉSFELHŐI

A biográfiákkal közvetített és a nyilvánosan is kibeszélt előjel-események, valamint a kísértetjáró históriák, melyeket Báthory és a Báthoryak személyéhez kötöttek, műfajilag szorosan kapcsolódtak a kortárs európai észlelet-gyűjtemények történeteikhez. A tudós értelmiséget – katolikus és protestáns oldalon egyaránt – erősen foglalkoztatta a túlvilággal való kommunikálás lehetséges és lehetetlen volta. A teológia, a demonológia és az orvostudomány képviselőinek egyaránt érdekükben állt meghatározni saját tárgyi bizonyítékaik körét, hogy hatékony diagnosztái legyenek saját koruk társadalmi válságtüneteinek, illetve megfelelő orvosai a politikai indíttatású „betegségek”-nek. A helyes terápia alkalmazása megkövetelte a kórkép megfelelő leírását, az ok-okozati összefüggések feltárását, a helyes diagnózis felállítását. Ehhez kapcsolódva számos kulcskérdést fogalmaztak meg: lehet-e a démonok létezésére következtetni a mindennapi életben használatos tárgyak (fazekak, edények) megmozdulásából; és fordítva: ezeknek a tárgyaknak a megmagyarázhatatlan „viselkedése” utalhat-e a démonok, ördögök vagy a Sátán létezésére, kísértéseire? A Purgatóriumból visszajáró lelkek, halotti kísértetek, élő holtak képesek-e tárgyi bizonyítékát adni evilági kísértéseiknek, jelenlétüknek; és fordítva: az evilági kísértések tárgyi bizonyítékai utalhatnak-e a Purgatórium létezésére? Vannak-e jósjelei a végítélet bekövetkeztének, vagy azok csak a biblikus hagyományból, próféciákból ismertek; és

⁵⁹ Istvánffy 1962: 459.

⁶⁰ Toldy 1870: 68.

⁶¹ Vásárhelyi 1623: 366.

fordítva: ha eszkatologikus jelek tűnnek fel, azokat a végítélet bizonyítékaiként kell-e értelmezni?

A legtöbb így feltett kérdés olyan formális szillogizmuson alapult, amely a jog, a teológia és az orvoslás normatív várakozásaiból tevődött össze, és formális követelményei a jog, a teológia és az orvoslás saját beteljesedési rendszerén keresztül jutottak érvényre. Tegyük kísérletet e formális logikán alapuló és a tárgyi bizonyítékokat, előjeleket, próféciákat, jóslatokat, csodákat rendszerző tudományos irodalom bemutatására, és vázlatosan vizsgáljuk meg e széleskörű európai vita magyarországi recepcióját, ezzel kapcsolódva az ecsedi kísértethistóriákhoz.

A kortársak által észlelt csodás esemény számtalan féle lehetett, melyeket „igaz” vagy „hamis” prófécia, jóslat, csoda formájában rögzítettek. Így például az üstökösök felbukkanását, a kettős napjelenségeket, a földrengéseket, a mennydörgést, a pusztító forgószeleket, viharokat, az időjárás anomáliákat; a vér-, tej-, kő-, béka- és kígyóesőket, a halak csodás repülését; emberi testrészek, levágott fejek és végtagok égből hullását; emberi és állati szörnyek születését; monstrok tömeges megjelenését írták le. A gonosz és képviselőinek (a démonoknak, ördögöknek, boszorkányoknak, gonosz embereknek) a tevékenységére utalhatható az is, ha pusztított a pestis, ha szárazság, majd éhínség tizedelte az embereket. E logika ott érvényesülhetett, ahol a társadalom levonta következtetéseinek tanulságát, és az egyént, illetve a közösséget sújtó károk a gonosz jelenlétével magyarázta. Nyilvánvaló, hogy a társadalom aktív résztvevői ezt követően további lépéseket tettek: valakit boszorkánysággal gyanúsítottak, majd különféle rendszabályokat fogantatosítottak a gyanúsított ellen. Bizonyos társadalmakban ez a boszorkányüldözéshez vezetett.

A csodás jelekről a célközönségüknek megfelelően változatos műfajú szövegek tudósíthattak. A kora újkori csodalátások műfajait a humanista szerzők Cicero *De divinatione* műve szerint határozták meg, elkülönítve a természetfeletti kinyilatkoztatásokat (*ostenta*), az előjeleket (*portenta*), a megnyilvánulásokat (*monstra*) és a csodákat (*prodigia*).⁶² Az 1520-as évek végén megjelenő, majd az 1550–1590 közötti időszakban megszorodó előjel- vagy csoda-antológiák szerzői azonban ennél sokkal változatosabb kategóriákat határoztak körül. Egyrészt azért, hogy elkülöníthessék a teológiai jellegű csodákat az orvosi és a természettudományos észleletektől, másrészt azért, hogy a történeti hagyományként fenntartott teológiai, orvosi példákat elkülöníthessék saját koruk megfigyeléseitől.⁶³ E szerzők közül kiemelkedik a Magyarországon is ismert, illetve a magyarországi példákra is utaló német evangélikus Conrad (Wolffhart) Lycosthenes (1518–1561) és Jobus Fincelius (1526/30–1589), valamint a téma katolikus szakértőjének számító francia Pierre (Launay) Boaistuau (1500–1566)⁶⁴ és az

⁶² Minderről Vega Ramos 1995: 226–227.

⁶³ Az 1531 és 1600 között keletkezett előjel-antológiákról bővebben: Vega Ramos 1995: 228–229.

⁶⁴ Vega Ramos 1995: 233.

italiai orvos Ulysses Aldrovandi (1522–1605).⁶⁵ Aldrovandi összegző munkáját alapul véve az egyházak dogmatikus tanításait közvetítő csodákról (*miracula*), az ettől lényegileg eltérő természeti tüneményekről (*mirabilia*), a csodás jelekről (*prodigia*), az előrejelzésekről (*praesagus*) és a mondai alapú rejtélyekről (*mystica*) beszélhetünk. Műfaji szempontból is elkülönülnek a jelen észlelései (*observationes*) a múlt csodáit összegyűjtő történeti példaktól (*historica*).⁶⁶

A kizárólag csodajeleket gyűjtő antológiák mellett számos egyéb forrás is rögzíthette – akár napi szinten is – a múlt ismert, hírből hallott vagy meg tapasztalt, látott csodaszerű jeleit. Az ördögi jelenésekkel, a kísértésekkel, a szellemjárásokkal vagy a boszorkányok evilági tevékenységével foglalkozó irodalom a 16–17. században jelentősen megszorodott mind protestáns, mind katolikus oldalon.⁶⁷ Ilyen csodahistóriákra bukkanhatunk a nyilvánosságnak szánt regionális és lokális (például városi) krónikákban; a személyes, de az emlékezetre méltó dolgokat rögzítő diáriumokban, naplókban; a modern műfajnak számító havi, heti újságokban, röplapokon; az egyházi propaganda- és hitvitázó irodalomban; a kortárs látomásirodalomban; a prédikációkban; a hit tárgyi bizonyítékaival és ellenbizonyítékaival érvelő lelkészi vizsgatételekben, a lelki orvosló könyvekben és az orvosi észleletgyűjteményekben. E számtalan műfajú irodalomban a közös vonás az, hogy mindegyik vállalkozott legalább a jelek szimptomatikus leírására, kisebb részük pedig ezenfelül azok magyarázatára, okainak meghatározására is.⁶⁸

A makrokozmosz jeleket tudós demonológusok, orvosok, természettudósok vették számba, írták le, majd csoportosították, katalogizálták. Így tettek az egyéni életutak mikrokozmosz „csodáival”, individuális epizódjaival is. Az angyali üdvözlés, a szeplőtelen fogantatás vagy a Krisztus születését jelző csillag „degenerált” ellenjeleiként sorra vették az ördögi látogatások eseteit; az emberekkel, asszonyokkal folytatott démoni kapcsolatokat; az ennek eredményeként keletkező szörny- és torzszülöttek példáit és a születésükre utaló üstökösök felbukkanását. Ezek az esetek aztán felfűzhetőek voltak az Antikrisztus eljövetelet hirdető apokaliptikus vízióirodalom és szöveghagyomány nagy elbeszéléseire.⁶⁹ A démonok tevékenységének középkori antológiái mellett azonban a kora újkor szerzők inkább a gonosz elszabadulásához vezető emberi tevékenységekre fókuszáltak. Ekkor jutottak nagyobb szerephez a boszorkányok és a varázslók, és bontakoztak ki a boszorkányszombat-látomások diabolizált formái. Ennek

⁶⁵ Textológiai szempontból az előjel-antológiáknak három típusa alakult ki: 1. *Teratoscopia*, 2. *Catalogum*, 3. *Thaumato-graphia*. Vega Ramos 1995: 228–233.

⁶⁶ Ulysses Aldrovandi munkájának értékelése: Czeizel – Sibelka Perleberg 1986.

⁶⁷ Az 1560–1630 közötti évek európai nyugtalanságairól és Urbain Grandier loudoni esetéről, mint fordulópontról: Clark 1997: 401–422. Ugyancsak erről a nyugtalan időszakról: Pócs 2001: 142–144.

⁶⁸ Gyakorlatilag minden itt felsorolt műfajú forrást és a fent említett szerzők munkáit felhasználva dolgozta fel Hans Harter egy 1533-as ördögi kísértetjárás teljes történetét. Harter 2005.

⁶⁹ Vega Ramos 1995: 239–241. Példaként említhető az 1572-es szupernóva-esemény, melynek európai léptékű művelődés- és tudománytörténeti irodalmát Lynn Thorndike dolgozta fel. Thorndike VI. 1941: 67–98.

megfelelően vált szükségessé a gonosz jelenlétére utaló nyomok és bűnjelek rögzítése, illetve a hatékony ellenakciók kidolgozása.⁷⁰ A gonosz jelenlétének katolikus (legtöbbször jezsuita vagy ferences) és protestáns (legtöbbször evangélikus) exemplum-irodalmának szerzői a lajstromozás mellett bőségesen foglalkoztak a lehetséges megoldásokkal, a gonosz elleni küzdelem „helyes” és „helytelen”, „igaz” és „hamis”, „jó” és „rossz” módjaival, az igaz próféciák felkarolásával és a hamis próféták elítélésével. A gonosz jelenlétének felfedezésével és az exorcizmus propagandisztikus használatával kimondatlanul az volt a célja mind a katolikus, mind pedig a protestáns egyházaknak, hogy a maguk karizmatikus erejét felépítsék, a másik fél hitelességét pedig lerombolják.⁷¹

A gonosz jelenlétét vizsgáló, számbavételező kortárs szakirodalom külön gyűjtötte az egyéni életvilágok mikrokozmoszát (lakóház, emberi test) fenyegető, megszálló *indicium*okat a makrokozmosz, a tömegeket, az egész emberiséget fenyegető jelektől. Az alábbiakban elsősorban az individuális epizódoknak a szellemek, a visszajáró lelkek, a démonok és a boszorkányok tevékenységét jelölő tárgyi bizonyítékait vesszük sorra. Ahogyan a hajigáló ördöghöz vágott teli tintásüveg látható foltot (bizonyosságot) hagyott Luther dolgozószobájának falán, úgy követői is sorra fedezték fel környezetükben a tárgyak hajigálódásaiból a gonosz jelenlétét.⁷² Ez a csodás, de a reália műfajába tartozó történet a tárgyak furcsa „viselkedésével”, természetfeletti mozgásával illusztrálta a hely megszállottságát, az ördög, a Sátán jelenlétének tényét.⁷³ A Luther hatására kivirágzó, ám Luther-től függetlenül is ismert alaptörténet Magyarországon szintén előfordult mind a demonológiai jellegű irodalomban, mind a boszorkányperekben. Sőt, mint majd látni fogjuk, a katolikus–protestáns hitviták egyik kulcstörténete lett.

Isten büntető kezét vélték felfedezni a Szolnok-Doboka megyei Füzes város protestáns lakói, amikor 1587-ben azt diagnosztizálták, hogy a Sátán megszállta a helybéli lelkész házát.⁷⁴ A Takáts Sándor által a zay-ugróci levéltárban talált feljegyzés szerint egy visszajáró lélek Bonczhiday Bálint helyi prédikátor családját és Sajka Jánost húsz héten át éjjel-nappal zaklatta, míg azután kétségbeesésükben Dobokay Mihály (szamosújvár)németi prédikátor segítségét kérték. Az efféle protestáns történetek még véletlenül sem a katolikus Purgatórium-képzet igazolását szolgálták. A tárgyak hajigálódásai utaltak a démonok evilági jelenlétére, ám még ezekben is Isten üzenetét vélték felfedezni. Isten a démonokkal kísértette az

⁷⁰ Clark 1997: 371.

⁷¹ Az egyházak karizmatikus erejének az ördögűzésekkel történő demonstrációjáról, annak jogi és politikai idiómáiról: Clark 1997: 579–581. A karizma jelentőségéről: Clark 1997: 582–601.

⁷² Luther leírja, hogyan kínozza egy „hajigáló kísértet” (*Poltergeist*) a Torgau melletti Stüptz falu lelképásztorát: Luther 1983: 78. Személyes küzdelméről a hajigáló ördöggel Wartburgban: Luther 1983: 78–79.

⁷³ Hunter 2005: 311–353.

⁷⁴ Füzes 1556-ban lett reformátussá. Az Ördögös-Füzes szókapcsolattal a 17. században bukant fel a település neve, ahol a helynévben előforduló „ördögös” jelző használata valószínűleg kapcsolatba hozható az alábbi történettel, amit 1587. november 14-én vetett papírra Dobokay Mihály lelkész. Idézi Dézsi 1928: 213–220; Takáts 1921: 230–239.

embereket, hogy jó útra térjenek. Az effajta történetek protestáns fókuszpontjaként az isteni üzenet közvetítői jelölődtek ki, ellentétben a katolikus elképzelésekkel, ahol a Purgatórium létezése volt fontos. A közvetítők pedig lehettek visszajáró kísértetek, feltámadt (újra)élő halottak, de maga a Sátán is, aki a halottak lelkét vagy azok testét használta fel az emberek megfélemlítésére. Ebből a szempontból érdekes Magyar István református prédikátor 1604-es, Nádasdy Ferenc teteme felett Sárváron tartott halotti prédikációja, melyben a halott alakjában való lélekjárás lehetetlenségéről és az ördög csalárdságáról beszélt, illetve a Sátánról, aki visszajáró halottnak adta ki magát. A prédikátor számára a temetés alkalmat jelentett a „páristák” tanításai ellen érvelni és a Purgatórium létét tagadni.⁷⁵ Magyar halotti beszéde pedig szépen párhuzamba állítható az egy évvel később sírba szálló Báthory István halála utáni történetekkel.

A feltámadt halottakról mint közvetítőkről szóló történetekre korábbi hazai példákat is hozhatunk, például egy nemzetközi karriert is befutó nagyszzebeni esetet. Jobus Fincelius európai előjel-antológiájának (*Wunderzeichen*) egyik története szerint 1554-ben Nagyszzebenben „egy leány halottaiból feltámadt, s miután jóra intette a várost, és megjósolta, hogy három nap múlva újra meg fog halni, a mondott időben valóban ismét elhalálozott. Az égen aranybetűs felirat jelent meg.”⁷⁶ Az alaptörténet helyi történetekből táplálkozott. Fincelius elbeszélésének ugyanis fennmaradtak a város krónikáiban rögzített észleletei. Ezekben az észlelt jeleket a pestis hírnökeként értelmezték: 1553 késő őszen kígyók, siklók, teknősök a „természetük ellenére” sokáig kitartottak, míg végül a telet bevarva megfagytak és teljesen elrothadtak. Mindez tavaszra kellemetlen bűzt és rossz levegőt okozott, és emiatt állati dögvész támadt még a háziállatok között is. Furcsa előjelként említették még, hogy a fák kétszer virágoztak és éretlen gyümölcsöket teremtek. 1554. augusztus 21-én pedig földrengés rázta meg a környező hegyeket, az ég elborult, mintha a „Nap borzadna az emberek jövőbeni romlásán”. Ősszel vastag és bűdös ködök ereszkedtek a városra, végül sokan „szellemeiket vélték látni a temetéseken és a templomkertben, ahol szokatlan kutyaugatás és az éjjeli baglyok (*stryx*) félelmetes sikító hangja” riogatta a köznépet. Novemberre kitört a pestis.⁷⁷

A hajjigáló kísértetek (*Poltergeist*) történetét Luther tette népszerűvé. Ennek köszönhetően követői kritika nélkül terjesztették; anélkül, hogy megkérdőjelezték volna: valóban lehetséges-e a tárgyak megmozdulása, képesek-e a szellemek, kísértetek, démonok a tárgyakat mozgásra ingerelni? Erre majd csak egy évszáz-

⁷⁵ Kecskeméti 1988: 63–67; Kecskeméti 1998: 148.

⁷⁶ Job Fincel 1554-ből feljegyzett nagyszzebeni esetét Matthäus Hammer (1600–1665) még 1654-ben is említésre méltónak tartja *Rosetum Historiarum* című észlelet-gyűjteményében: „Anno Christi 1554. erschien über dem Schlosse Almosten am Himmel dieses / I.N.R.I. (Iesus Nazarenus Rex Iudæorum) starb zu Hermsstadt eine Jungfer / als man sie begraben wolt / schwitzet sie Blut / ward wieder lebendig / ermahnet jederman zur Busse / und starb hernach am dritten Tag wieder / fol gete hierauff ein groß sterben. Immundus mundus mundatur sanguine Christi. Fincelius.” Hammer 1654: 494–495.

⁷⁷ Réthly 1962: 80.

zaddal később került sor, amikor – a főleg Joseph Glanvill (1636–1680) *Sad-ducismus Triumphatus* (1662/1663) című munkája kapcsán – kibontakozott az a tudományos, demonológiai vita, melynek középpontjába a démonok/szelle-
mek által „mozgatott” vagy „mozdíthatatlan” tárgyak és a halotti kísértetek léte-
zésének kérdése került.⁷⁸

A protestáns történetek mellett a katolikus propaganda is hasznos közvetítő-
eszközt látott a visszajáró halottak észleleteiben illetve az arra utaló zörgő tárgyak
bizonyítékkénti felsorakoztatásában. Egy-egy esetet – a történetekben rejlő propa-
ganda miatt – egészen magas szinten is felkaroltak, mint például azt az 1643-as
pozsonyi kísértethistóriát, amelynek bizonyítását Lósy Imre, majd Lippay György
esztergomi érsekek is buzgón pártfogolták. Az érsekek az anyagiakkal sem fukar-
kodva, Európa-szerte magyar, latin, német, cseh, lengyel és olasz nyelven kinyom-
tatva terjesztették a történetet és tárgyi bizonyítékainak rajzait. Az általuk párt-
fogolt kísértetnek, Clemens János egykori bírónak – a médiumként jelentkező
Fischer Regina cselédlány állítása szerint – azért kellett a Purgatóriumból visz-
szajárnia, hogy vagyonának tekintélyes részét, amelyet vérdíjként még életében
nem fizetett meg, a szegényeknek szétosszák. A visszajáró lélek azt is kérte Regi-
nától, hogy menjen el az özvegyéhez, és ígértesse meg az asszonnyal, hogy telje-
síti a fogadalmat, amelyet ő még életében tett, miszerint elkészítteti a pozsonyi
székesegyház (a koronázó dóm) számára a Szűzanya szobrát, ölében a keresztről
levett Jézussal. Az üzenet értelmében addig nem szabadulhat a Purgatóriumból,
amíg a bűnös pénzt kegyes célra nem fordítják, és a szobrot el nem készítik.⁷⁹

Bizonyos értelemben a katolikus egyház még előnyösebb helyzetben is volt,
mint a protestáns egyházak, hiszen a csodatörténeteket az ereklyekultusz meglévő
hagyományaira alapozva értelmezheték át és tölthették meg az ellenreformáció
idején új tartalmakkal. Ebben a folyamatban jutottak nagy szerephez a csodá-
kat igazoló tárgyi bizonyítékok is, melyek „igaznak” ítélt formáiban immár nem
a Sátánt vélték felfedezni, hanem a purgatóriumi lelkekkel való kommunikáció
isteni lehetőségét. Ugyanígy a protestánsok által felkarolt történetekben a katoli-
kus oldal mégis a Sátánt olvasta ki, szerzőikben pedig az eretneket és az ördögöt
látták. Sajátos ellenbeszéd jött létre, melyben a saját kultúra angyali, isteni, az
ellenfél kultúrája pedig mindig ördögi arcot öltött.

⁷⁸ Joseph Glanvill II. Károly angol király idején írta le a tedworthi fantomdobos kísértéseit, aki egy családot addig gyötört (doboló hangokat keltett éjjelente, vadul csapkodta a bútorokat, pozdorjává zúzott egy ágyvázat), míg egy pap a szobát meglátogatva el nem űzte onnan. Clark 1997: 296–297.

⁷⁹ Kopchani 1643. A különböző nyelvű variánsok címléírása: Kulcsár 2003. Az eset részletes ismertetése a hazai demonológiai irodalomban betöltött szerepének tisztázásával: Tóth G. 2009: 11–18.

ELBESZÉLÉS ÉS NYILVÁNOSSÁG

A fent ismertetett három szerző (Szepsi Laczkó Máté, Alvinczi Péter, Vásárhelyi Gergely) három, Báthory Istvánról szóló írása eltérő céllal próbálta a halott szellemét helyben marasztalni (*1. táblázat*). A három történet nyilvánosság előtti vetélkedése minden bizonnyal egy olyan kommunikációs hálóban zajlott, ahol éppúgy szerep jutott az élőszó által működtetett csatornáknak, mint az írás által életben tartott emlékezetnek. Az általunk ismert és az írás által lenyomatként megmaradt szövegvariánsok a halottnak eltérő helyet jelöltek ki a biográfiában. Ennek megfelelően személyét idealizálták (Szepsi Laczkó), sematizálták (Alvinczi), vagy marginalizálták, kriminalizálták (Vásárhelyi).

A történeteikhez a szerzők által választott léptékek a térbeli hatást tudták konkretizálni, vagy irreális módon felnagyítani. Ez utóbbi például Vásárhelyi elbeszélésében a gúny eszköze volt, ahol a céltáblán áldozatként szereplő más személyek kölcsönösen egészítették ki egymás gyarlóságait. A szöveg globális méretűvé feszített terében Báthory története csak egy illusztrációs példa volt a sok kárhozottatott bűn (Isten elárulása) között. Ez a léptékválasztás adta meg a történetek saját idejét is. Szepsi Laczkó a személyes ismeretségre hivatkozva búcsúztatta el a halottat és ennek megfelelően a halott személyes idejéhez igazította az írását; míg Alvinczi a történetírás narratív sémáját követte, ahol szereplőinek idejét az események azonos ütemre szabott ritmusával határozta meg. Vásárhelyi példázat-történeteinek hőseit (de szerzőként önmagát is) az eszkatologikus idő ciklikus spiráljába taszította, ahol mindenki részese volt, illetve része lehetett az eszkatológiának.

1. táblázat

A „történet”(-írás) szerzői	léptéke	ideje	hatása	jelzője	célja, szándéka
Szepsi Laczkó Máté	lokális	személyes	pozitív	angyali	idealizálni
Alvinczi Péter	regionális	történeti	semleges	emberi	sematizálni
Vásárhelyi Gergely	globális	eszkatologikus	negatív	ördögi	marginalizálni, kriminalizálni

A tanulmány elején az alapvető kérdésünk az volt, hogy az esemény – jelesül egy természeti/természetfeletti jelenség kortárs észlelete – milyen szövegtípusokat szervez egységbe, és ez a szöveg hogyan alakítja ki a teret maga körül. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy ha az írást a közösségi lét meghatározó médiumának tekintjük, ahol a politikai és a magántartalmú levelezések, vélemények, hírek és pletykák bonyolult kapcsolathálója teremti meg és szövi össze a csoportok tagjait, akkor Báthory István személyes hangú és Istennel társalgó zsolnárfordításai vagy a kortársaihoz szóló írásai, de leginkább a végrendelete különleges figyelmet érdemel. Ebben az írás által meghatározott térben és az általa megrajzolható viszonyrendszerben kitüntetett helye volt és fontos szerep jutott – legalábbis

Báthory és sok 16–17. századi kortársának biográfiájában – az Istennel folytatott transzcendens kommunikációnak. Úgy tűnik, hogy a szinte politikai remekként az ecsedi várban élő Báthory utolsó elkötelezett szerepvállalása és ennek a nyilvánosság előtt történt interpretációja különleges zéró pontot jelentett a Báthory-klán biográfiáiban. A még életében keletkezett írások, de leginkább a végrendelete, valamint a halálakor a kortársak által az ő emlékezetére megírt halotti búcsúztatók, majd pedig a halála utáni létét dokumentáló történetek szoros biográfiai köteléket szőttek a halott köré. Egyes írások a halott túlvilági visszajárását kívánták megakadályozni, ezért az élők társadalmából való kilépését egyengették; míg mások épp ellenkezőleg, szellemének az élők között tartásán és hírnevének besározásán buzgólkodtak. Az egyén és biográfiai története között szoros, mágikus kapocs alakult ki, melyet szóban és írásban egyaránt mediatalizálni lehetett: az élő, de még inkább a halott ember zsarolhatóvá és idealizálhatóvá vált a róla terjesztett történetek által. Különösen igaz ez a beleegyezése nélkül született, az egyén halála után keletkezett elbeszélések esetében.

A Báthory Istvánról szóló történetek éppúgy alkalmasak voltak a nyilvánosság manipulatív alakítására, ahogyan ez fordítva is igaz, hiszen a nyilvánosság is alakította a történeteket. Az ecsedi kísértethistóriák nem véletlenül konvertálódtak és váltak Báthory István biográfiájának lezáró akkordjából Báthory Gábor, majd később Báthory Erzsébet biográfiáinak meghatározó részévé. Esetükben több évszázad távlatából is kijelenthetjük, hogy a történetek nyilvános jelenléte mindig tudott akkora közönséget szervezni magának, hogy az irántuk való érdeklődés ne lohadjon, főhőseik „rosszhíre” soha ne kopjon, és szellemük végképp ne nyugodjon békében.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alvinczi Péter 1633: *Postilla az az: egy mas vtan koevetkezo Praedikativk az vrnapi szent Evangelivmok szerént roevíd Magyarázatoockal és világos tanúságoockal. Mellyek az nemes szabad kiralyi varosban Cassaban Praedikáltattak, ALVINCI PETER pap által. Es mostan ki Nyomtatták oe maga gondviselese által. Cassan, Schvlcz Danielne Tipographiájába. M.DC.XXXIII. 4r. 705 [helyesen 706] lap, Kassa. [Régi Magyar Nyomtatványok II. 1566.]*
- Assmann, Jan 1999: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest.
- Balázs Mihály 1971: Ecsedi Báthory István levelei Bocskaihoz (1605. március 8.–július 12.). *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* (10–11.) 43–51.
- Balázs Mihály 1997: Ecsedi Báthory István és a jezsuiták. In: Balázs Mihály – Font Zsuzsa – Keserű Gizella – Ötvös Péter (szerk.): *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére.* (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.) Szeged, 1–10.

- Benda Kálmán 1956: Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598–1622. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve I.* Budapest, 5–26.
- Benda Kálmán (szerk.) 1989: *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706.* I–II. Budapest.
- Bocskai István 1992: *Levelek.* Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Benda Kálmán. Budapest – Bukarest.
- Clark, Stuart 1997: *Thinking with Demons: The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe.* Oxford.
- Czeizel Endre – Sibelka Perleberg, Artur 1986: Ulysses Aldrovandi 1642-ben kiadott „A torzszülöttek története” című művének ismertetése és értékelése. *Orvostörténeti Közlemények* (113–114.) 9–36.
- Dézi Lajos 1928: Ördögi kísértet- és lélekjárás 1587-ben. *Ethnographia (Néplet)* (39.) 1. 213–220.
- Elias, Norbert 2001: Megjegyzések a pletykáról. *Ex Symposion* (36–37.) 1–9.
- Erdei Klára – Keveházi Katalin 1984: *Ecsedi Báthory István meditációi.* Sajtó alá rendezte Erdei Klára és Keveházi Katalin. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 8.) Budapest – Szeged.
- Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest.
- Gyáni Gábor 2002: *Történelemszövegek.* Budapest.
- Gyáni Gábor 2003: Narrativitás és jelentés-generáló retorikai elemek a történetírói diskurzusban. In: Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.): *A narratív identitás a társadalomtudományokban.* Budapest – Szeged, 78–96.
- Hammer, Matthäus 1654: *Rosetum Historiarum. Das ist: Historischer Rosengarten. Darinnen aus vielen bewehrten Historicis kurtze und denckwürdige Historien / als liebliche Rosen / abgebrochen / mit füglichen Sententien teutsch und lateinisch gezieret / aus welchen man den guten Geruch allerley Tugenden kan nehmen / hingegen die Laster als spitzige Stacheln fliehen und meiden.* Gedruckt zu Zwickau.
- Harter, Hans 2005: *Der Teufel von Schiltach.* (Beiträge zur Geschichte der Stadt Schiltach 2.) Schiltach.
- Hunter, Michael 2005: New Light on the „Drummer of Tedworth”: Conflicting Narratives of Witchcraft in Restoration England.” *Historical Research* (78.) 201. 311–353.
- Hymes, Dell 1988: A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés, II.* Budapest, 86–132.
- Istvánffy Miklós 1962: *A magyarok történetéből.* Fordította Juhász László, a szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Budapest.
- Kecskeméti Gábor 1988: *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból.* Budapest.
- Kecskeméti Gábor 1998: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században.* (Historia Litteraria 5.) Budapest.
- Kemény Lajos 1910: Alvinczy Péter életéhez. Kassa város jegyzőkönyveiből. *Irodalomtörténeti Közlemények* (20.) 102–106.
- Keszeg Vilmos 2002: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok.* Kolozsvár.
- Klanczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva (szerk.) 1989: *Magyarországi boszorkányperek. Kisebbségi forráskiadványok gyűjteménye 1–2.* Budapest.

- Kopchani Michael 1643: *Narratio Rei Admirabilis ab Posonium gestæ, De Spiritu quodam, à 24. Julii, Anni M.DC.XLI. usque ad 29. Junii, Anni M.DC.XLII. ex Purgatorio cuidam Virgini apparente, loquente, auxilium petente, ac tandem liberato. Decerpta ex Juratis Testibus & Actis publicis, quæ asservantur in Tabulario, seu Archivo Ven. Capituli Posoniensis. Evulgata Auctoritate & Jussu Ill.mi ac Rev. mi Domini Georgii Lippai, Electi Archiepiscopi Strigoniensis.* Impressa Posonii. [Régi Magyar Nyomtatványok III. 2019.]
- Kulcsár Péter 2003: *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 / A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig.* Budapest.
- Luther Márton 1983: *Asztali beszélgetések.* Budapest.
- Mikó Imre 1858: *Erdélyi Történelmi Adatok. III.* Kolozsvár.
- Milecz János 1861–1865: *A pannonhalmi régiségtár: Károlyi Zsuzsanna erdélyi fejedelemmő levelei férje Bethlen Gáborhoz, Milecz János főlegyházi tanártól.* Kiadják Ráth Károly és Rómer Flóris. 4 kötetben. (Győri történeti és régészeti füzetek.) Győr.
- Orosz Magdolna 2002: Meg nem történt események: Történet – történelem – elbeszélés. *Világosság* (4–7.) 137–145.
- Pálffy Géza 2000: *A tizenhatodik század története.* (Magyar századok.) Budapest.
- Pócs Éva 2001: Démoni megszállottság és ördögűzés a közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerekben. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában.* (Studia Ethnologia Hungarica 1.) Budapest, 137–198.
- Réthy Antal 1962: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon a kezdetektől 1700-ig.* Budapest.
- Szepsi Laczkó Máté 1858: Lorándffy Mihály concionatora Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521–1624. Kiadja gróf Mikó Imre. In: Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi Történelmi Adatok. III.* Kolozsvár, 9–246.
- Szilágyi Sándor 1875: *Révay Péter és a Szent Korona (1619–1622). Olvstatott a M.T. Akadémia 1875. márczius 2-iki ülésén.* (Értekezések a történelmi tudományok köréből.) Budapest.
- Szücs Jenő 1984: Dózsa parasztháborújának ideológiája. In: Szücs Jenő: *Nemzet és történelem. Tanulmányok.* Budapest, 601–668.
- Takáts Sándor 1921: Lélekjárás. In: Takáts Sándor: *A régi Magyarország jókedve.* Budapest, 230–239.
- Thaly Kálmán 1874: Bocskai István Leveleskönyve. *Magyar Történelmi Tár* (19.) 61–120.
- Thorndike, Lynn 1941–1958: *A History of Magic and Experimental Science.* I–VIII. New York.
- Toldy Ferenc 1857: Sárospataki magyar krónika, 1523–1615. *Magyar Történelmi Tár* (4.) 43–90.
- Toldy Ferenc 1870: *Báthory István, Rudolf király országbírája, mint tró. Adalékok a régebb magyar irodalom történetéhez.* (Értekezések az MTA Nyelv- és Széptudományi Osztályok köréből.) Pest, 49–101.
- Tóth G. Péter 2002: A „közösség”. Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása. In: Pócs Éva (szerk.): *Közösség és identitás.* (Studia Ethnologica Hungarica 3.) Budapest, 9–32.

- Tóth G. Péter 2008: Boszorkányok, kísértetek, ördögi megszállottak. Politikai látomások és boszorkányüldözés Erdélyben az 1580-as években. In: Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. Budapest, 69–100.
- Tóth G. Péter 2009: Tárgyak, férgek, démonok. Társadalmi válságtünetek és demonológiai diagnózisok a kora újkori Magyarországon. *Korall* (10.) 35. 5–42.
- Trausch, Josephus 1847: *Chronicon Fuchsio [Marc Fuchs] Lupino [Christian Wolfgang Lupinus] Oltardinum [Johan Oltard] sive Annales Hungarici et Transsilvanici*. (1568–1618, 1618–1630) II. Göttingen–Coronae.
- Vadász Veronika 2002: *Ecsedi Báthory István végrendelete 1603*. (Fiatal Filológusok Füzetei. Korai újkor 1.) Szeged.
- Vadász Veronika 2005: Egy prédikátor levelei Bocskaihoz 1605 tavaszán. *Aetas* (20.) 3. 155–161.
- Vásárhelyi Gergely 1623: *Világ kezdetitől fogva iosagos es gonosz czelekedeteknek példáinak summái. Szent Irasnak O és Uy Testamentomabol, szent atyáknak es pogán bölczének írásiból. Marosvasarhelyi Gergely által fordítottak és irattattak*. Cassan [Kolozsvár, 1622]. [Régi Magyar Nyomtatványok II. 1289.]
- Vega Ramos, María José 1995: La monstruosidad y el signo: formas de la presignificación en el renacimiento y la reforma. *Signa [Publicaciones periódicas]: revista de la Asociación Española de Semiótica* (4.) 226–241.
- Zahn, Johannes 1702: *Oculus Artificialis Teledioptericus Sive Telescopium: Ex Abditis rerum Naturalium Et Artificialium principiis protractum nova methodo, eaque solida explicatum ac comprimis e triplici Fundamento Physico seu Naturali, Mathematico Dioptrico Et Mechanico, seu Practico stabilitum*. Norimbergae. Hozzáférhető: <http://echo.mpiwg-berlin.mpg.de/home> (Utolsó letöltés: 2012. július 10.).
- Závodszy, Georg 1735: *Diarium rerum per Hungariam, ad anno MDLXXXVI, usque ad annum MDCXXIV*. In: Bel, Matthias (ed.): *Adparatus ad historiam Hungariae*. Posonii, 353–373.